



ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΤΟ ΕΛΕΓΚΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

ΣΕ ΟΛΟΜΕΛΕΙΑ

Συνεδρίασε δημόσια στο ακροατήριό του, στις 5 Φεβρουαρίου 2020, με την ακόλουθη σύνθεση: Ιωάννης Σαρμάς, Πρόεδρος, Σωτηρία Ντούνη, Μαρία Βλαχάκη, Άννα Λιγωμένου, Γεωργία Μαραγκού, Κωνσταντίνος Κωστόπουλος, και Μαρία Αθανασοπούλου, Αντιπρόεδροι, Γεώργιος Βοΐλης, Βασιλική Ανδρεοπούλου, Σταμάτιος Πουλής, Κωνσταντίνα Ζώη, Δέσποινα Καββαδία - Κωνσταντάρα, Αγγελική Μυλωνά, Γεωργία Τζομάκα, Στυλιανός Λεντιδάκης, Θεολογία Γναρδέλλη, Βιργινία Σκεύη, Βασιλική Σοφιανού, Αγγελική Πανουτσακοπούλου, Δέσποινα Τζούμα, Δημήτριος Τσακανίκας, Ευφροσύνη Παπαθεοδώρου, Βασιλική Προβίδη, Κωνσταντίνος Παραθύρας, Ασημίνα Σακελλαρίου, Αργυρώ Μαυρομμάτη, Ευαγγελία Σεραφή, Κωνσταντίνος Κρέπης, Ειρήνη Κατσικέρη, Γεωργία Παπαναγοπούλου, Νεκταρία Δουλιανάκη, Νικολέτα Ρένεση, Αντιγόνη Στίνη και Βασιλική Πέππα, Σύμβουλοι. Γραμματέας η Ελένη Αυγουστόγλου.

Γενικός Επίτροπος Επικρατείας: Αντώνιος Νικητάκης, Επίτροπος Επικρατείας, κωλυομένης της Γενικής Επιτροπής της Επικρατείας στο Ελεγκτικό Συνέδριο, Χρυσούλας Καραμαδούκη.

Για να αποφανθεί, επί του προδικαστικού ερωτήματος, κατ' εφαρμογή του άρθρου 108 Α παρ. 2 του π.δ/τος 1225/1981, αναφορικά με την αντίθεση σε υπέρτερης τυπικής ισχύος διατάξεις της κατάργησης, με τις διατάξεις του άρθρου πρώτου παράγραφος Β, υποπαράγραφος Β4 του ν. 4093/2012, των επιδομάτων εορτών Χριστουγέννων και Πάσχα και του επιδόματος αδείας στους συνταξιούχους του δημοσίου, το οποίο υποβλήθηκε με τη 1823/2019 απόφαση του ΙΙΙ Τμήματος του Ελεγκτικού Συνεδρίου και ανέκλυσε κατά την εκδίκαση της από 27.12.2018 (με αριθμό βιβλίου δικογράφων .../27.12.2018) αγωγή τ... ... του ..., κατοίκου εν ζωή ... Αττικής (οδός), ο οποίος απεβίωσε στις 21.5.2019 και τη δίκη συνεχίζουν από κοινού στο όνομά τους, ως νόμιμοι κληρονόμοι του, τα

τέκνα του ... και, κάτοικοι ομοίως ... Αττικής (οδός ... και ..., αντίστοιχα), οι οποίοι δεν παραστάθηκαν.

Κατά του Ελληνικού Δημοσίου, νομίμως εκπροσωπούμενου από τον Υπουργό Οικονομικών, ο οποίος παραστάθηκε διά του Νομικού Συμβούλου του Κράτους Νικολάου Καραγιώργη. Και

κατά του νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου με την επωνυμία «Ενιαίος Φορέας Κοινωνικής Ασφάλισης (ΕΦΚΑ)», που εδρεύει στην Αθήνα (οδός Αγίου Κωνσταντίνου αρ. 8), και εκπροσωπείται νόμιμα από τον Διοικητή του, ο οποίος παραστάθηκε, ομοίως, διά του Νομικού Συμβούλου του Κράτους Νικολάου Καραγιώργη.

Ο Υπουργός Δικαιοσύνης, που κλητεύθηκε κατ' άρθρο 1 παρ. 1 περ. α' του ν. 2479/1997, δεν παραστάθηκε.

Στη δίκη παρεμβαίνουν υπέρ του αρχικώς ενάγοντος οι: 1) ... του ..., ο οποίος παρέστη δια δηλώσεως, κατ' άρθρο 133 παρ. 2 του ΚΔΔ, του πληρεξουσίου του δικηγόρου ... (Α.Μ./Δ.Σ....), 2) ... του ..., ο οποίος δεν παρέστη, 3) ... του ..., η οποία παρέστη δια του πληρεξουσίου δικηγόρου της ... (Α.Μ./Δ.Σ....), 4) ... - ... του ..., η οποία παρέστη δια δηλώσεως, κατ' άρθρο 133 παρ. 2 του ΚΔΔ, του πληρεξουσίου της δικηγόρου ... (Α.Μ./Δ.Σ....), 5) ... του ..., ο οποίος παρέστη δια δηλώσεως, κατ' άρθρο 133 παρ. 2 του ΚΔΔ, του πληρεξουσίου του δικηγόρου ... (Α.Μ./Δ.Σ....), 6) ... του ..., η οποία παρέστη δια δηλώσεως, κατ' άρθρο 133 παρ. 2 του ΚΔΔ, του πληρεξουσίου της δικηγόρου ... (Α.Μ./Δ.Σ....), 7) ... του ..., η οποία παρέστη δια δηλώσεως, κατ' άρθρο 133 παρ. 2 του ΚΔΔ, του ίδιου ως άνω (υπό στοιχ. 6) δικηγόρου, 8) ... του ..., ο οποίος παρέστη δια δηλώσεως, κατ' άρθρο 133 παρ. 2 του ΚΔΔ, του πληρεξουσίου του δικηγόρου ... (Α.Μ./Δ.Σ....) και 9) ... του ..., η οποία παρέστη δια δηλώσεως, κατ' άρθρο 133 παρ. 2 του ΚΔΔ, του ίδιου ως άνω (υπό στοιχ. 8) δικηγόρου.

Κατά τη συζήτηση που ακολούθησε το Δικαστήριο άκουσε:

Τον εκπρόσωπο του Ελληνικού Δημοσίου και του ΕΦΚΑ, ο οποίος ζήτησε την απόρριψη της αγωγής.

Τον Επίτροπο της Επικρατείας στο Ελεγκτικό Συνέδριο, ο οποίος ανέπτυξε την από 5.2.2020 γνώμη του, σύμφωνα με την οποία η κατάργηση, από 1.1.2013, δυνάμει των διατάξεων της υποπαραγράφου Β4 της παραγράφου Β του άρθρου πρώτου του ν. 4093/2012, των επιδομάτων εορτών Χριστουγέννων, Πάσχα και αδείας για τους συνταξιούχους (συμπεριλαμβανομένων και των στρατιωτικών) και βοηθηματούχους του Δημοσίου, η οποία εντάσσεται στα μέτρα περιστολής των δημοσίων δαπανών που ελήφθησαν σε εφαρμογή του Μνημονίου Συνεννόησης που εγκρίθηκε με τον ν. 4046/2012, δεν συνιστά υπέρμετρη επέμβαση στο συνταξιοδοτικό δικαίωμα του αρχικώς ενάγοντος ούτε θίγει τον πυρήνα αυτού, αιτιολογείται προσηκόντως και δεν αντίκειται στα άρθρα 4 παρ. 5, 25 παρ. 1δ, 23 παρ. 2, 29 παρ. 3 και 45 του Συντάγματος και τις

απορρέουσες από τις διατάξεις αυτές αρχές της ισότητας των πολιτών στα δημόσια βάρη, της αναλογικότητας και της ιδιαίτερης μισθολογικής μεταχείρισης των στρατιωτικών, καθώς και στο άρθρο 1 του (πρώτου) Προσθέτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ.

Μετά τη δημόσια συνεδρίαση το Δικαστήριο συνήλθε σε τηλεδιάσκεψη, μέσω της ηλεκτρονικής πλατφόρμας e-presence, με παρόντες τους Δικαστές που έλαβαν μέρος στη συζήτηση της υπόθεσης, εκτός από την Αντιπρόεδρο Γεωργία Μαραγκού και τους Συμβούλους Γεώργιο Βοΐλη, Βασιλική Προβίδη και Γεωργία Παπαναγοπούλου που είχαν κώλυμα (άρθρα 11 παρ. 2 του Κώδικα Νόμων για το Ελεγκτικό Συνέδριο, που κυρώθηκε με το άρθρο πρώτο του ν. 4129/2013 και 78 παρ. 2 του π.δ/τος 1225/1981) και τη Σύμβουλο Βασιλική Πέππα που αποχώρησε από τη διάσκεψη, σύμφωνα με τη διάταξη της παραγράφου 1 του άρθρου 2 του ν. 1968/1991.

Άκουσε την εισήγηση της Συμβούλου Βασιλικής Σοφιανού και αφού μελέτησε τα σχετικά έγγραφα

Σκέφθηκε κατά τον νόμο

1. Με αγωγή του ενώπιον του ΙΙΙ Τμήματος του Ελεγκτικού Συνεδρίου, ο αρχικώς ενάγων, στρατιωτικός συνταξιούχος του Δημοσίου, ζήτησε να αναγνωριστεί η υποχρέωση των εναγομένων, Ελληνικού Δημοσίου και ΕΦΚΑ, να του καταβάλουν, έκαστο εις ολόκληρον, νομιμοτόκως από την κατάθεση, άλλως από την επίδοση της αγωγής, ως αποζημίωση, κατ' άρθρα 105 και 106 ΕισΝΑΚ, προς αποκατάσταση της ζημίας την οποία υπέστη, α) από τη μείωση της σύνταξής του, κατ' εφαρμογή του άρθρου πρώτου παρ. Β υποπαρ. Β.3 του ν. 4093/2012, το ποσό των 8.346 ευρώ, β) από την κατάργηση των δώρων εορτών και του επιδόματος αδείας, κατ' εφαρμογή της ίδιας παραγράφου υποπαρ. Β.4 του ν. 4093/2012, το ποσό των 4.800 ευρώ, γ) από τη μειωτική αναπροσαρμογή της σύνταξής του, κατ' εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου 86 παρ. 2 του ν. 4307/2014, σε συνδυασμό με τις διατάξεις του άρθρου 14 παρ. 2 του ν. 4387/2016, το ποσό των 4.490 ευρώ και δ) από την παρακράτηση της εισφοράς αλληλεγγύης συνταξιούχων από τη σύνταξή του, κατ' εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου 11 του ν. 3865/2010 (βλ. και τις όμοιες διατάξεις του άρθρου 38 του ν. 3863/2010), το ποσό των 2.671,12 ευρώ, ήτοι συνολικά, κατά τους υπολογισμούς του, το ποσό των 20.301 ευρώ, καθώς και το ποσό των 5.000 ευρώ ως χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης.

2. Όπως προκύπτει από το απόσπασμα της .../2019 ληξιαρχικής πράξης θανάτου της Ληξίαρχου του Δήμου ... Αττικής, ο ενάγων απεβίωσε

στις 21.5.2019, δηλαδή πριν από τη συζήτηση της ένδικης αγωγής. Συνεπεία του θανάτου του ενάγοντος επήλθε διακοπή της δίκης, η οποία νομίμως επαναλαμβάνεται από τα τέκνα αυτού ... και ... (βλ. άρθρα 74 παρ. 1, 75 παρ. 1 και 76 παρ. 1 του π.δ/τος 1225/1981, φ. 304 Α'), οι οποίοι, ως εξ αδιαθέτου μοναδικοί κληρονόμοι αυτού, υπεισέρχονται στη δικονομική του θέση και συνεχίζουν από κοινού στο όνομά τους τη δίκη (βλ. το .../29.5.2019 πιστοποιητικό οικογενειακής κατάστασης του Δημάρχου ... Ν. ..., την .../2019 έκθεση αποποίησης κληρονομίας της Γραμματέως του Ειρηνοδικείου ... περί αποποίησης της κληρονομίας του θανόντος από τη χήρα αυτού ..., τα .../5.6.2019 και .../12.6.2019 πιστοποιητικά της Γραμματέως του Ειρηνοδικείου ... περί μη δημοσίευσης διαθήκης του θανόντος και περί μη καταχώρησης δήλωσης αποποίησης της κληρονομίας του από τα τέκνα του, αντίστοιχα, καθώς και την από 15.2.2020 δήλωση των τέκνων, με βεβαίωση του γνήσιου της υπογραφής τους από δημόσια αρχή, περί συνέχισης της δίκης, που κατατέθηκε στις 16.1.2020 στη Γραμματεία του Τμήματος Αναιρέσεων του Δικαστηρίου).

3. Νομίμως εχώρησε η συζήτηση της υπόθεσης παρά την απουσία των συνεχιζόντων τη δίκη κληρονόμων του αρχικώς ενάγοντος, οι οποίοι, με τις προαναφερόμενες δηλώσεις τους περί συνέχισης της δίκης, δηλώνουν, επίσης, ότι έλαβαν γνώση της κλήσης που αφορά τη συζήτηση της ένδικης αγωγής κατά τη δικάσιμο που αναγράφεται στο προοίμιο της παρούσας και επιθυμούν τη συζήτησή της (άρθρα 27, 33 και 65 του π.δ/τος 1225/1981).

4. Το ΙΙΙ Τμήμα, με τη 1823/2019 απόφασή του, παρέπεμψε στην Ολομέλεια του Δικαστηρίου, κατά τα οριζόμενα στη σκέψη 27 αυτής, προδικαστικό ερώτημα, σύμφωνα με το άρθρο 108 Α' παρ. 2 του π.δ/τος 1225/1981 (φ. 304 Α'), αναφορικά με το ζήτημα της αντίθεσης προς διατάξεις υπέρτερης τυπικής ισχύος της κατάργησης, με τις διατάξεις του ν. 4093/2012, των επιδομάτων εορτών Χριστουγέννων και Πάσχα και του επιδόματος αδειάς για τους συνταξιούχους του δημοσίου. Περαιτέρω, με την ίδια απόφαση, κατά το σκέλος της αγωγής που αφορούσε την παρακράτηση από τη σύνταξη του αρχικώς ενάγοντος της εισφοράς αλληλεγγύης συνταξιούχων σε χρονικά διαστήματα μεταγενέστερα της υπαγωγής του στο σύστημα του ν. 4387/2016, δοθέντος ότι εκκρεμούσε στην Ολομέλεια προδικαστικό ερώτημα που είχε υποβληθεί από το ίδιο Τμήμα με την 278/2019 απόφασή του σχετικά με τη συνταγματικότητα των οικείων ρυθμίσεων, ανέστειλε την εκδίκασή της μέχρι τη δημοσίευση της απόφασης της Ολομέλειας, κατ' εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 108 Α' παρ. 1 εδ. β' και 2 του π.δ/τος 1225/1981 (σκέψη 32 της απόφασης). Τέλος, για το ενιαίο της κρίσης, ανέβαλε την έκδοση οριστικής απόφασης επί του σκέλους της αγωγής που αφορούσε α) την παρακράτηση της εισφοράς αλληλεγγύης συνταξιούχων σε χρονικά διαστήματα προγενέστερα της

ένταξής του στο σύστημα του ν. 4387/2016, β) τη μείωση της σύνταξής του, κατ' εφαρμογή του άρθρου πρώτου παρ. Β υποπαρ. Β.3 του ν. 4093/2012, και γ) τη μειωτική αναπροσαρμογή της σύνταξής του, κατ' εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου 86 παρ. 2 του ν. 4307/2014, σε συνδυασμό με τις διατάξεις του άρθρου 14 παρ. 2 του ν. 4387/2016 (σκέψη 33 της απόφασης).

5. Ο αρχικώς ενάγων με την αγωγή του ισχυρίζεται ότι οι διατάξεις του άρθρου πρώτου παρ. Β, υποπαρ. Β.4 του ν. 4093/2012, με τις οποίες καταργήθηκαν για τους συνταξιούχους του Δημοσίου, τα επιδόματα εορτών Χριστουγέννων και Πάσχα και το επίδομα αδείας, αντίκεινται στα άρθρα 4 παρ. 5 και 25 παρ. 1 του Συντάγματος, στη συνταγματική αρχή της αναλογίας μεταξύ σύνταξης και αποδοχών ενεργείας, στις διατάξεις των άρθρων 45, 23 παρ. 2 και 29 παρ. 3 του Συντάγματος, οι οποίες επιτάσσουν την ιδιαίτερη μισθολογική μεταχείριση των συνταξιούχων των ενόπλων δυνάμεων και των σωμάτων ασφαλείας και προς το άρθρο 1 του (πρώτου) Προσθέτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ. Περαιτέρω, προβάλλει ότι αντίκειται προς τις ανωτέρω υπερνομοθετικής ισχύος διατάξεις και η διάταξη της παρ. 2α του άρθρου 14 του ν.4387/2016, δεδομένου ότι κατά τη θέσπιση αυτής δεν αιτιολογήθηκε ειδικά η διατήρηση σε ισχύ των εν λόγω μειώσεων, ενώ η ίδια διάταξη αντίκειται στην αρχή της διάκρισης των εξουσιών και στα άρθρα 20 παρ. 1 και 87 του Συντάγματος, καθώς και στα άρθρα 6 και 13 της ΕΣΔΑ, αφού με αυτή επιδιώκεται κατ' ουσίαν η παράκαμψη και αδρανοποίηση της δικαστικής κρίσης της 2287/2015 απόφασης της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας και η αποφυγή συμμόρφωσης προς την απόφαση αυτή. Προβάλλει δε ότι σε κάθε περίπτωση η διάταξη αυτή έχει την έννοια ότι οι συντάξεις συνεχίζουν να καταβάλλονται στο ύψος που είχαν διαμορφωθεί έως 31.12.2014, χωρίς να ληφθούν υπόψη οι ανίσχυρες ως αντικείμενες στο Σύνταγμα και στην ΕΣΔΑ διατάξεις των υποπαρ. Β3 και Β4 του άρθρου πρώτου του 4093/2012. Τέλος, προβάλλει ότι όλες οι επίμαχες μειώσεις επί της σύνταξής του (σκέψη 1), μεταξύ των οποίων και η κατάργηση των επιδομάτων εορτών Χριστουγέννων και Πάσχα και του επιδόματος αδείας, αντίκεινται επιπλέον και στο άρθρο 1 του (πρώτου) Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, δεδομένου ότι α) όλες οι ανωτέρω μειώσεις οδηγούν σε σημαντική επιβάρυνση των περιουσιακών του δικαιωμάτων, επιβάλλοντάς του ένα δυσανάλογο βάρος (μείωση κατά 20% περίπου των ετήσιων συντάξιμων αποδοχών του, οι οποίες είχαν ήδη υποστεί σημαντικές μειώσεις και με προγενέστερους μνημονιακούς νόμους), β) το εισόδημά του συρρικνώθηκε ουσιαστικά με μειώσεις άνω του 35% του μερίσματός του από το Μετοχικό Ταμείο Στρατού και της επικουρικής σύνταξής του (από 3.727 σε 2.138 ευρώ κατ' έτος) σε συνδυασμό με τα γενικής φύσεως οικονομικά φορολογικά μέτρα που ελήφθησαν για την αντιμετώπιση του δημοσιονομικού προβλήματος της χώρας και γ) ανήκει σε ευάλωτη ομάδα πληθυσμού, ως υπερήλικας, με

σοβαρά προβλήματα υγείας και με μοναδικό ατομικό εισόδημα τη σύνταξή του που δεν μπορεί να αναπληρωθεί με άλλο τρόπο, με αποτέλεσμα οι επίμαχες μειώσεις να θίγουν το επίπεδο αξιοπρεπούς διαβίωσης αυτού.

6. Το εναγόμενο Ελληνικό Δημόσιο, με το υπόμνημά του ενώπιον της Ολομέλειας, υποστηρίζει ότι το μέτρο της κατάργησης, από 1.1.2013, των επιδομάτων εορτών και αδείας για τους συνταξιούχους του Δημοσίου με τις διατάξεις του ν. 4093/2012, αποτελεί τμήμα ενός ευρύτερου προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής και προώθησης διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων της ελληνικής οικονομίας και αποσκοπεί στην κάλυψη άμεσων αναγκών του Χώρας και στη βελτίωση της μελλοντικής δημοσιονομικής της κατάστασης. Με τα χαρακτηριστικά δε αυτά, το επίμαχο μέτρο, λόγω της φύσης του, συμβάλλει άμεσα στην περιστολή των δημόσιων δαπανών, δεν παρίσταται απρόσφορο, και μάλιστα προδήλως, ούτε μπορεί να θεωρηθεί ότι δεν ήταν αναγκαίο για την επίτευξη των ως άνω επιδιωκόμενων σκοπών, ενώ λόγω της φύσης των επιδομάτων αυτών, του λόγου θέσπισής τους και του ύψους τους, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι το μέτρο αυτό στερείται, προδήλως, εύλογης βάσης, ούτε ότι θέτει σε διακινδύνευση την αξιοπρεπή διαβίωση των συνταξιούχων. Περαιτέρω, οι επίμαχες διατάξεις δεν αντίκεινται ούτε στο άρθρο 1 του (πρώτου) Προσθέτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, ούτε στο άρθρο 17 του Συντάγματος, ανεξαρτήτως αν η ιδιοκτησία κατά το άρθρο αυτό έχει την ίδια έννοια με την περιουσία κατά το άρθρο αυτό της ΕΣΔΑ, ούτε στα άρθρα 4 παρ. 5 και 25 παρ. 1 εδ. δ' και παρ. 4 του Συντάγματος και τις απορρέουσες από τα άρθρα αυτά αρχές.

7. Καθώς εν προκειμένω τηρήθηκε η προβλεπόμενη στην παράγραφο 2 του άρθρου 108Α του π.δ/τος 1225/1981 προδικασία, παραδεκτώς η Ολομέλεια επιλαμβάνεται του προδικαστικού ερωτήματος που της υποβλήθηκε με την προαναφερόμενη απόφαση του ΙΙΙ Τμήματος.

8. Η Ολομέλεια παρατηρεί ότι το ζήτημα που παραπέμφθηκε, κατά το άρθρο 108 Α παρ. 2 του π.δ/τος 1225/1981, με τη 1823/2019 απόφαση του ΙΙΙ Τμήματος του Ελεγκτικού Συνεδρίου, αφορά τη συμβατότητα μόνον της διάταξης του άρθρου πρώτου παρ. Β, υποπαρ. Β.4 του ν. 4093/2012, με την οποία καταργήθηκε από 1.1.2013 η καταβολή στους συνταξιούχους του Δημοσίου των επιδομάτων εορτών Χριστουγέννων και Πάσχα και του επιδόματος αδείας, με υπέρτερης τυπικής ισχύος διατάξεις (βλ. σκέψη 27 της απόφασης αυτής), ενώ δεν έχει παραπεμφθεί το ζήτημα της συμβατότητας με υπερνομοθετικής ισχύος διατάξεις και αρχές της διάταξης του άρθρου 14 παρ. 2α του ν. 4387/2016, με την οποία, σε συνδυασμό προς τις λοιπές ρυθμίσεις του ίδιου άρθρου, καθορίστηκε το πλαίσιο για τη διαμόρφωση του ύψους των ήδη καταβαλλόμενων συντάξεων των

δημοσίων λειτουργών, υπαλλήλων και στρατιωτικών υπό τη θέση σε ισχύ του ν. 4387/2016 και εντεύθεν, και ειδικότερα καθορίστηκε ως βάση για τον επανυπολογισμό των συντάξεων αυτών το ύψος το οποίο είχαν κατά την 31.12.2014, σύμφωνα με τις τότε ισχύουσες διατάξεις, ήτοι και με τις επελθούσες περικοπές των διατάξεων του ν. 4093/2012.

9. Στο άρθρο 108 Α του π.δ/τος 1225/1981, όπως αυτό προστέθηκε με το άρθρο 69 του ν. 4055/2012 (φ. 51 Α'), ορίζονται τα εξής: «1. Οποιοδήποτε ένδικο βοήθημα ή μέσο ενώπιον οποιουδήποτε Τμήματος, μπορεί, ύστερα από αίτημα ενός των διαδίκων ή του Γενικού Επιτρόπου της Επικράτειας στο Ελεγκτικό Συνέδριο, να εισαχθεί για εκδίκαση ενώπιον της Ολομέλειας του Ελεγκτικού Συνεδρίου με πράξη τριμελούς Επιτροπής, η οποία αποτελείται από τον Πρόεδρο του Ελεγκτικού Συνεδρίου, τον αρχαιότερο Αντιπρόεδρο ή τον νόμιμο αναπληρωτή του, όταν η υπόθεση εκκρεμεί ενώπιον του Τμήματος στο οποίο προεδρεύει, και τον Πρόεδρο του Τμήματος στο οποίο εκκρεμεί το ένδικο βοήθημα ή μέσο, όταν με αυτό τίθεται ζήτημα γενικότερου ενδιαφέροντος που έχει συνέπειες για ευρύτερο κύκλο προσώπων. Η πράξη αυτή που δημοσιεύεται σε δύο εφημερίδες των Αθηνών, συνεπάγεται την αναστολή εκδίκασης των εκκρεμών υποθέσεων, στις οποίες τίθεται το ίδιο ζήτημα. Η αναστολή δεν καταλαμβάνει την προσωρινή δικαστική προστασία. Στη δίκη δικαιούται να παρέμβει κάθε διάδικος σε εκκρεμή δίκη, στην οποία τίθεται το ζήτημα αυτό. Μετά την επίλυση του, η Ολομέλεια μπορεί να παραπέμπει το ένδικο βοήθημα ή μέσο στο αρμόδιο Τμήμα, για περαιτέρω εξέταση. Η απόφαση της Ολομέλειας δεσμεύει τους διαδίκους της ενώπιον της δίκης, στους οποίους περιλαμβάνονται και οι παρεμβάντες. 2. Όταν Τμήμα του Ελεγκτικού Συνεδρίου επιλαμβάνεται υπόθεσης στην οποία ανακύπτει ζήτημα γενικότερου ενδιαφέροντος που έχει συνέπειες για ευρύτερο κύκλο προσώπων ή κρίνει ότι διάταξη τυπικού νόμου αντίκειται σε διάταξη υπέρτερης τυπικής ισχύος, χωρίς το ζήτημα αυτό να έχει κριθεί με προηγούμενη απόφαση της Ολομέλειας του Ελεγκτικού Συνεδρίου, μπορεί με απόφαση του, που δεν υπόκειται σε ένδικα μέσα να υποβάλει σχετικό προδικαστικό ερώτημα στην Ολομέλεια. Το δεύτερο και τέταρτο εδάφιο της προηγούμενης παραγράφου έχουν εφαρμογή και στην περίπτωση αυτή. Η απόφαση της Ολομέλειας είναι υποχρεωτική για το Τμήμα που υπέβαλε το ερώτημα και δεσμεύει τους ενώπιον της παρεμβάντες. 3. (...)».

10. Με τις προεκτεθείσες διατάξεις εισήχθη, μεταξύ άλλων, και ο θεσμός του προδικαστικού ερωτήματος στις δίκες ενώπιον του Ελεγκτικού Συνεδρίου στο πλαίσιο υποθέσεων στις οποίες είτε ανακύπτουν ζητήματα που από τη φύση τους έχουν γενικότερο ενδιαφέρον και αναμένεται να προκαλέσουν σημαντικό αριθμό διαφορών, είτε κρίνεται ότι διάταξη τυπικού νόμου αντίκειται σε διάταξη υπέρτερης τυπικής ισχύος, χωρίς το

ζήτημα αυτό να έχει κριθεί με προηγούμενη απόφαση της Ολομέλειας του Ελεγκτικού Συνεδρίου (βλ. ΕλΣ Ολ. 484/2018, πρβλ. ΕλΣ Ολ. 1510/2016). Τούτο δε, ώστε η τελευταία αποφαινόμενη επί του ζητήματος να προβαίνει σε επίκαιρη επίλυσή του, συμβάλλοντας στην ενότητα, την εναρμόνιση της νομολογίας και την ασφάλεια του δικαίου (βλ. συναφώς την αιτιολογική έκθεση του ν. 4055/2012 και ΕλΣ Ολ. 742/2018, απόφ. ΕΔΔΑ της 12.2.2019, *Φραντζεσκάκη και λοιποί κατά Ελλάδος*, σκέψεις 17, 34, πρβλ. ΣτΕ Ολ. 601/2012).

11. Περαιτέρω, στην κατά τα ανωτέρω ανοιγείσα δίκη ενώπιον της Ολομέλειας δικαιούται να παρέμβει κάθε διάδικος σε δίκη εκκρεμή ενώπιον Τμήματος του Δικαστηρίου, στην οποία τίθεται το ίδιο νομικό ζήτημα, η δε απόφαση της Ολομέλειας δεσμεύει τους διαδίκους της ενώπιόν της δίκης, στους οποίους περιλαμβάνονται και οι παρεμβαίνοντες. Με την ιδιότυπη αυτή παρέμβαση, η οποία ασκείται σύμφωνα με τις κοινές διατάξεις (άρθρο 14 π.δ. 1225/1981), αναπτύσσονται ερμηνευτικές απόψεις και επιχειρήματα που αναφέρονται στο νομικό ζήτημα που έχει τεθεί στην Ολομέλεια.

12. Όπως προκύπτει από τα στοιχεία του φακέλου, στην παρούσα δίκη παρεμβαίνουν υπέρ του αρχικώς ενάγοντος, κατ' επίκληση του άρθρου 108Α του π.δ/τος 1225/1981, σε συνδυασμό με το άρθρο 14 αυτού, με το από 27.12.2020 κοινό δικόγραφο, το οποίο κοινοποιήθηκε στις 30.1.2020 στον ΕΦΚΑ, στον αρχικώς ενάγοντα και στο δημόσιο (βλ. τις ..., ... και .../30.1.2020 εκθέσεις επίδοσης της Δικαστικής Επιμελήτριας στο Εφετείο Αθηνών,, αντίστοιχα), οι εξής:

1) ... του ..., στρατιωτικός συνταξιούχος, 2) ... του ..., πολιτικός συνταξιούχος, 3) ... του ..., πολιτική συνταξιούχος, 4) ... του ..., πολιτική συνταξιούχος, 5) ... του ..., πολιτικός συνταξιούχος, 6) ... του ..., πολιτική συνταξιούχος, 7) ... του ..., πολιτική συνταξιούχος, 8) ... του ..., πολιτικός συνταξιούχος και 9) ... του ..., πολιτική συνταξιούχος. Οι ανωτέρω έχουν ασκήσει αγωγή ενώπιον του Ελεγκτικού Συνεδρίου και συγκεκριμένα ο πρώτος τη με αριθμό βιβλίου δικογράφων .../2019 αγωγή ενώπιον του ΙΙ Τμήματος, ο δεύτερος, η τρίτη, η τέταρτη και ο πέμπτος τη με αριθμό βιβλίου δικογράφων .../2018 αγωγή ενώπιον του ΙΙ Τμήματος, η έκτη και η έβδομη τη με αριθμό βιβλίου δικογράφων .../2019 αγωγή ενώπιον του ΙΙ Τμήματος και ο όγδοος και η ένατη τη με αριθμό βιβλίου δικογράφων .../2018 αγωγή ενώπιον του ΙΙ Τμήματος, με τις οποίες προβάλλουν, πλην άλλων, την αντίθεση της κατάργησης με τις διατάξεις του ν. 4093/2012, από 1.1.2013, της καταβολής στους συνταξιούχους του δημοσίου των επιδομάτων εορτών Χριστουγέννων και Πάσχα και του επιδόματος αδείας σε υπέρτερης τυπικής ισχύος ρυθμίσεις.

13. Εν όψει αυτών και σύμφωνα με όσα εκτέθηκαν στην 11 σκέψη της παρούσας, εφόσον με τα ένδικα βοηθήματα που έχουν ασκήσει οι παρεμβαίνοντες ενώπιον του Ελεγκτικού Συνεδρίου τίθεται το ίδιο νομικό ζήτημα με εκείνο που έχει τεθεί στο πλαίσιο της παρούσας διαδικασίας, παραδεκτώς παρεμβαίνουν στην παρούσα δίκη.

14. Με την παραπεμπτική απόφαση του ΙΙΙ Τμήματος έγιναν δεκτά, κατά πλειοψηφία, τα ακόλουθα: «1. (...) 9. Από τα άρθρα 2 παρ. 1, 5 παρ. 1 και 25 παρ. 1 του Συντάγματος απορρέουν οι αρχές της ασφάλειας δικαίου, της προβλεψιμότητας και της προστατευόμενης εμπιστοσύνης. Οι αρχές αυτές, κατ' αρχήν, δεν επιτρέπουν την αιφνίδια μεταβολή ουσιωδών στοιχείων της σταθερά διαμορφωμένης νομικής και πραγματικής κατάστασης των προσώπων, στη διατήρηση των οποίων είχαν δικαιολογημένα αποβλέψει, μεταξύ άλλων, και κατά τον καθορισμό των συνθηκών και του επιπέδου διαβίωσής τους, παρά μόνο στο μέτρο που η μεταβολή αυτή δικαιολογείται από υπέρτερους λόγους δημοσίου συμφέροντος και στο βαθμό που, ενόψει της αρχής της αναλογικότητας, τηρείται μία δίκαιη ισορροπία μεταξύ του υπηρετούμενου σκοπού και των δικαιωμάτων ή των νόμιμων προσδοκιών των θιγομένων από τη μεταβολή του νομοθετικού καθεστώτος. Περαιτέρω, από την κατοχυρούμενη στο άρθρο 4 παράγραφος 5 του Συντάγματος αρχή της ισότητας των πολιτών στα δημόσια βάρη, συνάγεται ότι ο νομοθέτης έχει, κατ' αρχήν, την ευχέρεια να καθορίζει τις μορφές των δημοσίων βαρών, ήτοι των οικονομικών επιβαρύνσεων για τη δημιουργία δημοσίων εσόδων προς κάλυψη των δαπανών του Κράτους, που δύνανται να επιβληθούν στους βαρυνόμενους πολίτες με ποικίλες μορφές, περιορίζεται, όμως, από τις ανωτέρω αρχές, με τις οποίες επιδιώκεται από τον συνταγματικό νομοθέτη η πραγμάτωση της αρχής του κοινωνικού κράτους δικαίου, όπως κατοχυρώνεται στην προεκτεθείσα παράγραφο 1 του άρθρου 25 του Συντάγματος. Από την ανωτέρω διάταξη της παραγράφου 5 του άρθρου 4 του Συντάγματος, δεν αποκλείεται τα δημόσια βάρη να επιβάλλονται σε ορισμένο μόνο κύκλο προσώπων (κοινωνικοοικονομικές ομάδες) ή πραγμάτων, εφ' όσον, όμως, δικαιολογείται η επιβάρυνση του κύκλου αυτού σε σχέση με τις μη βαρυνόμενες κατηγορίες, δηλαδή μόνον εάν δικαιολογείται από αντικειμενικά κριτήρια που τελούν σε συνάφεια με το ρυθμιζόμενο θέμα, όπως η σύνδεση της βαρυνόμενης κοινωνικοοικονομικής ομάδας με τον υπηρετούμενο από τη ρύθμιση σκοπό και η ωφέλεια που αυτή αντλεί από τον κοινωνικό ή οικονομικό τομέα στον οποίο αφορά η νομοθετική παρέμβαση ή από την ιδιαίτερη εισφοροδοτική ικανότητα της επιλεγείσας ως αποκλειστικά βαρυνόμενης κατηγορίας, η επιβολή δε του βάρους γίνεται επί συγκεκριμένης ύλης, πρόσφορης να καταδείξει την ικανότητα συμβολής της κατηγορίας και συναφούς προς τη θεσπιζόμενη ρύθμιση (βλ. ΕλΣ Ολ. 1277/2018, 244/2017). 10. Στο πλαίσιο

της μέριμνας του νομοθέτη για τη δημοσιονομική διαχείριση, για τον τρόπο διάθεσης των πεπερασμένων δημόσιων πόρων με βάση την αρχή της δημοσιονομικής βιωσιμότητας (βλ. τα άρθρα 73 παρ. 2, 75 και 79 του Συντάγματος), ο νομοθέτης διαθέτει ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης κατά τη χάραξη της δημοσιονομικής πολιτικής, δηλαδή ένα ευρύ φάσμα δικαστικά ανέλεγκτης πολιτικής εκτίμησης και επιλογής (βλ. άρθρα 106 παρ. 1 και 26 παρ. 1 του Συντάγματος). Δύναται δε ο νομοθέτης να αξιώνει από όλους τους πολίτες να εκπληρώνουν το χρέος της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης κατά τα προβλεπόμενα στην παράγραφο 4 του άρθρου 25 του Συντάγματος, ενώ ειδικά σε περιόδους παρατεταμένης οικονομικής κρίσης μπορεί να θεσπίζει μέτρα περιστολής των δημοσίων δαπανών που συνεπάγονται σοβαρή οικονομική επιβάρυνση μεγάλων κοινωνικοοικονομικών ομάδων, λόγω της άμεσης εφαρμογής και αποτελεσματικότητας των επιβαλλόμενων σε βάρος τους μέτρων για τον περιορισμό του δημοσίου ελλείμματος. Η δυνατότητα, όμως, αυτή δεν είναι απεριόριστη, αλλά έχει ως όριο τις προεκτεθείσες συνταγματικές αρχές του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της αναλογικότητας, της ασφάλειας δικαίου και της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, της ισότητας των πολιτών ενώπιον του νόμου και της ισότητας στην κατανομή των δημοσίων βαρών, οι οποίες επιτάσσουν το βάρος της δημοσιονομικής προσαρμογής να κατανέμεται μεταξύ όλων των κοινωνικοοικονομικών ομάδων, αναλόγως των δυνάμεων αυτών. Συνεπώς, η όποια νομοθετική επέμβαση στα δικαιώματα και τις νόμιμες προσδοκίες των βαρυνόμενων με τα μέτρα κατηγοριών, που έχει τη μορφή επιβολής δημοσίων βαρών και συντελείται στο πλαίσιο δημοσιονομικής προσαρμογής για την αντιμετώπιση οικονομικής κρίσης με στόχο τη διασφάλιση της δημοσιονομικής βιωσιμότητας, απαιτείται από το Σύνταγμα να μην παραβιάζει τις ανωτέρω αρχές. Ενόψει δε και της αρχής της αναλογικότητας, επιβάλλεται να τηρείται μία δίκαιη ισορροπία μεταξύ των δικαιωμάτων και των προσδοκιών των πολιτών και του δημοσίου συμφέροντος το οποίο υπηρετείται με την επιβολή των μέτρων, ενώ η οξύτητα της κρίσης και η ανάγκη άμεσης αντιμετώπισής της προς διασφάλιση της δημοσιονομικής βιωσιμότητας αποτελεί κριτήριο το οποίο σταθμίζεται κατά τον έλεγχο συμβατότητας των θεσπιζόμενων μέτρων προς τις ανωτέρω αρχές (βλ. ΕλΣ Ολ. 1277/2018, 244/2017). 11. Στο πλαίσιο αυτό, σε συνθήκες δημοσιονομικής κρίσης, τα νομοθετικά μέτρα δημοσιονομικής προσαρμογής που λαμβάνονται απαιτείται να αιτιολογούνται και να εντάσσονται κατά τρόπο διαφανή, συστηματικό και αποτελεσματικό στο συνολικό οικονομικό σχεδιασμό του Κράτους και στο ειδικότερο πεδίο οικονομικής δράσης με το οποίο σχετίζονται, υπηρετώντας τη συνταγματική αρχή της δημοσιονομικής βιωσιμότητας, ώστε να παρίσταται, κατ' αρχήν, θεμιτή η επιβολή τους από την άποψη του υπηρετούμενου με αυτά σκοπού. Προκειμένου δε να καθίσταται εφικτός ο

κατ' άρθρα 87 παρ. 2 και 93 παρ. 4 του Συντάγματος ουσιαστικός και πλήρης δικαστικός έλεγχος της συμβατότητας των επιβαλλόμενων μέτρων προς τις συνταγματικές εγγυήσεις, στην περίπτωση που τα μέτρα επιβάλλονται σε συγκεκριμένη κοινωνικοοικονομική ομάδα και συνεπάγονται σοβαρή και διαρκή οικονομική επιβάρυνση της ομάδας αυτής, απαιτείται ειδική αιτιολόγηση της οικείας νομοθετικής ρύθμισης. Η ειδική αυτή αιτιολόγηση μπορεί να προέρχεται από την ίδια τη ρύθμιση ή από τα συνοδευτικά αυτής κείμενα, όπως η κατ' άρθρο 74 παρ. 1 του Συντάγματος σχετική αιτιολογική έκθεση, οι προπαρασκευαστικές εργασίες για την ψήφιση των σχετικών νομοθετικών μέτρων, από στοιχεία στα οποία οι εργασίες αυτές αναφέρονται, όπως ειδικές τεχνικές επιστημονικές μελέτες ή πορίσματα ειδικών επιτροπών στα οποία στηρίχθηκε η νομοθετική πρωτοβουλία. Η ένταση δε της αιτιολόγησης κλιμακώνεται ανάλογα με την επείγουσα ή μη φύση των προς αντιμετώπιση δημοσιονομικών προβλημάτων, τον άμεσο ή διαρθρωτικό χαρακτήρα των επιχειρούμενων μεταβολών, τον παροδικό ή διαρκή χαρακτήρα των μέτρων, τον τεχνικό ή μη χαρακτήρα αυτών. Περαιτέρω, από τη σχετική αιτιολογία, η οποία συνιστά και το εργαλείο δικαστικού ελέγχου της τήρησης των ανωτέρω συνταγματικών διατάξεων και αρχών, μεταξύ των οποίων και η αρχή της ισότητας στα δημόσια βάρη και η αρχή της αναλογικότητας, απαιτείται να προκύπτει η σχέση της βαρυνόμενης κατηγορίας προς το ρυθμιζόμενο ζήτημα, η ικανότητα αυτής να συνεισφέρει για τη διασφάλιση της δημοσιονομικής βιωσιμότητας του συγκεκριμένου τομέα της κοινωνικής ή οικονομικής δράσης του Κράτους, συνδεόμενη αφενός με την ωφέλεια που πορίζεται η βαρυνόμενη κατηγορία από τον τομέα αυτό και αφετέρου με το σύνολο των λοιπών επιβαρύνσεων που της έχουν επιβληθεί, η αναγκαιότητα και η προσφορότητα των επιβαλλόμενων μέτρων σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό, η εξέταση τυχόν εναλλακτικών λύσεων, καθώς και η κατ' αρχήν στάθμιση από το νομοθέτη των διακυβευόμενων συμφερόντων, με την τήρηση μίας δίκαιης ισορροπίας μεταξύ αυτών. Κατά το δικαστικό έλεγχο της αιτιολογίας των νομοθετικών παρεμβάσεων, ο οποίος παραμένει έλεγχος ορίων και όχι της ορθότητας των ουσιαστικών εκτιμήσεων του νομοθέτη ή της σκοπιμότητας των κατ' αρχήν επιλογών του κατά τη χάραξη της δημοσιονομικής πολιτικής, ζητήματα που ανάγονται αποκλειστικά στη σφαίρα της πολιτικής του ευθύνης, ελέγχεται ο σκοπός που υπηρετούν τα νομοθετικά μέτρα, σε συνάρτηση και προς το γενικότερο κανονιστικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται, η κατ' αρχήν στάθμιση από το νομοθέτη των επιμέρους συμφερόντων υπό το πρίσμα των ανωτέρω συνταγματικών διατάξεων και αρχών, καθώς και η μετά τη στάθμιση αυτή, τυχόν, πρόδηλη υπέρβαση του περιθωρίου εκτίμησης του νομοθέτη και η σύγκρουση των τιθέμενων ρυθμίσεων προς τις εν λόγω συνταγματικές διατάξεις και αρχές (βλ. ΕλΣ Ολ. 1277/2018, 244/2017).

12. Οι στρατιωτικοί, ως υπάλληλοι του Κράτους, υπάγονται στο

συνταξιοδοτικό καθεστώς που διέπεται από τις διατάξεις των άρθρων 73 παρ. 2 και 3, 80 και 98 παρ. 1 περ. δ' και στ' του Συντάγματος, η δε σύνταξη αυτών, ως απόρροια του ανωτέρω ειδικού συνταγματικού πλαισίου δεν υπόκειται στις αρχές που διέπουν τα, κατά το άρθρο 22 παρ. 5 του Συντάγματος, συστήματα κοινωνικής ασφάλισης (ΕλΣ Ολ. 484/2018, σκέψη 12), αλλά διαμορφώνεται από τον νομοθέτη στη βάση της αναγνώρισης της προσφοράς τους κατά την ενεργό υπηρεσία – ως συνέχισης της αμοιβής τους από αυτήν – (ΕλΣ Ολ. 244/2017, σκέψη VI Α.1), από όπου και επιβάλλεται μία κατ' αρχήν εύλογη, εν όψει του συνόλου των περιστάσεων, αναλογία μεταξύ σύνταξης και αποδοχών ενεργείας (ΕλΣ Ολ. 137/2019, 244/2017, σκέψη VI Α.3). (...) 14. Το Κράτος εγγυάται κατά το Σύνταγμα και οφείλει να διασφαλίζει την επάρκεια των συντάξεων και τη βιωσιμότητα του συστήματος συνταξιοδότησης των δημοσίων λειτουργών, υπαλλήλων και στρατιωτικών. Εναπόκειται δε, κατ' αρχήν, στην ευχέρεια του νομοθέτη, ενόψει και των εκάστοτε δημοσιονομικών συνθηκών, να μεταβάλλει για το μέλλον το μισθολογικό καθεστώς των δημοσίων υπαλλήλων, λειτουργών και στρατιωτικών, ως προς το ύψος του μισθού, τον τρόπο καθορισμού του, καθώς και ως προς το συντελεστή αντιστοίχισης μεταξύ των αποδοχών ενεργείας και συντάξεων, χωρίς να επιβάλλεται η διατήρηση του υφιστάμενου μισθολογικού καθεστώτος ή του συστήματος κανονισμού, ανακαθορισμού ή αναπροσαρμογής των συντάξεων ορισμένης κατηγορίας λειτουργών ή υπαλλήλων του δημοσίου, δοθέντος ότι δεν κατοχυρώνεται ούτε από την εθνική ούτε από τη διεθνή έννομη τάξη δικαίωμα σε αποδοχές ή συντάξεις συγκεκριμένου ύψους. Η ρυθμιστική, όμως, αυτή επέμβαση του νομοθέτη δεν δύναται να θίγει ούτε το ιδιαίτερο μισθολογικό και συνταξιοδοτικό καθεστώς κάθε κατηγορίας λειτουργών και υπαλλήλων του Κράτους, όπως αυτό απορρέει από το Σύνταγμα, αλλά ούτε και να παραβιάζει την προεκτεθείσα αρχή της αναλογίας αποδοχών ενεργείας και συντάξεων. Απαιτείται, περαιτέρω, να είναι αιτιολογημένη και να εμπεριέχει την αναγκαία τεκμηρίωση, ώστε να είναι εφικτός ο δικαστικός έλεγχος της τήρησης της αρχής αυτής. Στο ίδιο πλαίσιο, ο νομοθέτης έχει, επίσης, κατ' αρχήν την ευχέρεια, ενόψει της κατ' άρθρο 25 παρ. 4 του Συντάγματος αξίωσής του για εκπλήρωση του χρέους εθνικής και κοινωνικής αλληλεγγύης προς διασφάλιση της δημοσιονομικής βιωσιμότητας, να επιβάλλει βάρη στις συντάξεις των υπαλλήλων και λειτουργών του δημοσίου, υπό την έννοια του άρθρου 4 παρ. 5 του Συντάγματος, με ποικίλες μορφές (περικοπή του ύψους της σύνταξης, επιβάρυνση αυτής με εισφορές κ.α.). Πλην, όμως, οι αρχές της ισότητας ενώπιον του νόμου και της ισότητας στα δημόσια βάρη (άρθρο 4 παρ. 1 και 5 του Συντάγματος), απαιτούν τα βάρη αυτά, που επιβάλλονται στο πλαίσιο της συνταξιοδοτικής σχέσης, να τελούν σε συνάφεια τόσο προς το ιδιαίτερο συνταξιοδοτικό καθεστώς της κατηγορίας αυτής, όσο και προς το σκοπό

που επιδιώκει η νομοθετική παρέμβαση, ενόψει και του γενικότερου κανονιστικού πλαισίου. Τέλος, απαιτείται, αναλόγως της φύσης του επιβαλλόμενου βάρους, της διάρκειάς του, του διαρθρωτικού ή μη χαρακτήρα του, να αιτιολογείται ειδικά η επιλογή της κατηγορίας αυτής, η σύνδεσή της με την εισαγόμενη ρύθμιση, η ιδιαίτερη ικανότητα συνεισφοράς της, ενόψει και των λοιπών βαρών που της έχουν επιβληθεί, η τήρηση μίας, κατ' αρχήν, δίκαιης ισορροπίας μεταξύ του υπηρετούμενου σκοπού και των παρεμβάσεων στο ύψος της σύνταξης, με την εξέταση τυχόν εναλλακτικών λύσεων, καθώς και η διασφάλιση της αρχής της αναλογίας σύνταξης και μισθού ενεργείας υπό την προεκτεθείσα έννοια (βλ. ΕλΣ Ολ. 1277/2018). (...) 19. Από τις ανωτέρω διατάξεις προκύπτει ότι τα επιδόματα εορτών και αδείας, τα οποία σύμφωνα με το άρθρο μόνο του ν. 3847/2010 κατά κανόνα ανέρχονταν στο συνολικό ποσό των 800 ευρώ ετησίως (400 ευρώ για δώρο Χριστουγέννων και 200 ευρώ για δώρο Πάσχα και επίδομα αδείας) και καταβάλλονταν στους συνταξιούχους του Δημοσίου που είχαν υπερβεί το εξηκοστό έτος της ηλικίας τους και η σύνταξη των οποίων δεν υπερέβαινε τα 2.500 ευρώ, καταργήθηκαν από 1.1.2013 με τις προαναφερόμενες διατάξεις της υποπαραγράφου Β.4 της παραγράφου Β του άρθρου πρώτου του ν. 4093/2012. Με τον ίδιο νόμο μειώθηκαν, για πέμπτη φορά, από 1.1.2013, οι κύριες συντάξεις του Δημοσίου που υπερβαίνουν τα 1.000 ευρώ, κατά τα ως άνω αναφερόμενα ποσοστά. Στην οικεία αιτιολογική έκθεση του ως άνω νόμου δεν μνημονεύονται καθόλου οι προηγηθείσες περικοπές (από τις οποίες μάλιστα οι πιο πρόσφατες είχαν επέλθει με το δημοσιευθέντα λίγους μήνες νωρίτερα ν. 4051/2012), η δε λήψη των επίμαχων μέτρων περί καταργήσεως των επιδομάτων εορτών και αδείας αιτιολογείται με γενική αναφορά στην ανάγκη περιστολής της δημοσιονομικής δαπάνης των καταβαλλόμενων από το Δημόσιο συντάξεων, προκειμένου να διασφαλισθεί η πορεία δημοσιονομικής προσαρμογής της Χώρας. Και ναι μεν η λήψη νέων μέτρων ήταν, κατ' αρχήν, αναγκαία για την αντιμετώπιση της συνεχιζόμενης δημοσιονομικής κρίσης, ενόψει και της συνταγματικά κατοχυρωμένης αρχής της δημοσιονομικής βιωσιμότητας (Ελ.Συν. Ολ. πρακτ. 26ης Γεν. Συν/σης 17.12.2014), πλην όμως- όπως κρίθηκε με τη 1277/2018 απόφαση της Ολομέλειας, με την οποία θεωρήθηκαν αντισυνταγματικές οι επελθούσες με τον ίδιο νόμο (4093/2012) περικοπές των δημοσίων συντάξεων άνω των 1.000 ευρώ- ο νομοθέτης όφειλε να τεκμηριώσει ειδικά τη συμβατότητα της κατάργησης των επιδομάτων εορτών και αδείας, η οποία συνιστά μείωση του ύψους των δημοσίων συντάξεων με δημοσιονομικό μεν, πλην διαρκή χαρακτήρα, με τις προεκτεθείσες συνταγματικές αρχές της ισότητας στα δημόσια βάρη, της αναλογικότητας και της προστασίας της αξίας του ανθρώπου. Συγκεκριμένα, ο νομοθέτης όφειλε να αιτιολογήσει ειδικά την επιλογή της κατηγορίας των συνταξιούχων του Δημοσίου για την επίρριψη του βάρους της

δημοσιονομικής προσαρμογής, που συναρτάται με την ιδιαίτερη ικανότητα συνεισφοράς τους, αφενός ενόψει της πολλαπλότητας των επιβληθέντων σε βάρος της κατηγορίας αυτής βαρών (πλήρης κατάργηση των επιδομάτων εορτών και αδείας και μειώσεις που, κατά τα προεκτεθέντα, έχουν επιβληθεί διαδοχικά στις συντάξεις του Δημοσίου), συνυπολογιζομένων και των γενικής φύσης οικονομικών και φορολογικών μέτρων που ελήφθησαν για την αντιμετώπιση του δημοσιονομικού προβλήματος της χώρας, στα οποία υπεβλήθησαν και οι συνταξιούχοι του Δημοσίου (σταδιακή μείωση του αφορολογήτου ορίου, περιορισμός των κλιμακίων και φορολογικών εκπτώσεων και αύξηση των συντελεστών φορολογίας εισοδήματος, επιβολή ειδικής εισφοράς αλληλεγγύης, διαδοχική αύξηση των συντελεστών φόρου προστιθέμενης αξίας, υπαγωγή στους αυξημένους συντελεστές αγαθών και υπηρεσιών που υπάγονταν σε κατώτερη κλίμακα και αύξηση των ειδικών φόρων κατανάλωσης, εξίσωση του φόρου πετρελαίου θέρμανσης και κίνησης, καθώς και αντίστοιχες επεμβάσεις στη φορολογία ακίνητης περιουσίας, με μείωση του αφορολόγητου ορίου και επιβολή του ειδικού φόρου ηλεκτροδοτούμενων χώρων), και αφετέρου ενόψει της ιδιαιτερότητας της κατηγορίας αυτής από την άποψη της αδυναμίας αναπλήρωσης του εισοδήματός της. Το ύψος δε της σύνταξης δεν αποτελεί μέγεθος πρόσφορο για την αιτιολόγηση της επιβολής του βάρους στην εν λόγω κατηγορία συνταξιούχων, αφού αυτό και μόνο δεν αποτελεί ικανό δείκτη για την ιδιαίτερη ικανότητα συνεισφοράς των συνταξιούχων έναντι άλλων κοινωνικοοικονομικών ομάδων που δεν βαρύνονται με αντίστοιχα βάρη. Η ανωτέρω μάλιστα υποχρέωση αιτιολόγησης καθίσταται εντονότερη όσον αφορά στην κατάργηση των επιδομάτων εορτών και αδείας σε σχέση με τις μειώσεις της υποπαρ. Β.3 του άρθρου πρώτου του ίδιου νόμου. Τούτο, διότι θα έπρεπε να αιτιολογείται ειδικώς, όχι μόνο η επιλογή της συγκεκριμένης ευρύτερης κατηγορίας (συνταξιούχων του δημοσίου), αλλά και η τήρηση της ισότητας στα δημόσια βάρη και της αναλογικότητας εντός της κατηγορίας αυτής. Και αυτό διότι με το εν λόγω μέτρο πλήττονται μόνο οι συνταξιούχοι του Δημοσίου που λαμβάνουν χαμηλότερες συντάξεις και, ως εκ τούτου, έχουν μειωμένη ικανότητα συνεισφοράς στα δημόσια βάρη σε σχέση με τους λοιπούς συνταξιούχους του Δημοσίου, δεδομένου ότι η επίμαχη κατάργηση αφορά σε συνταξιούχους που λαμβάνουν σύνταξη μικρότερη των 2.500 ευρώ, ενώ όσο μικρότερη είναι η συνολικώς καταβαλλόμενη σύνταξη τόσο μεγαλύτερη είναι η αναλογία της επίμαχης μείωσης προς τη σύνταξη, εφόσον περικόπτεται σταθερό ποσό 800 ευρώ ανεξαρτήτως του ύψους της σύνταξης. Δοθέντος δε ότι, σύμφωνα με την προπαρατεθείσα αιτιολογική έκθεση του ν. 4046/2012 (Παράρτημα VI), ο σκοπός για τον οποίο ελήφθησαν τα επίμαχα μέτρα ήταν η μείωση των κρατικών δαπανών και η δημοσιονομική προσαρμογή, δεν προκύπτει ότι εξετάστηκε αν θα μπορούσαν να ληφθούν άλλα μέτρα ισοδύναμου αποτελέσματος, με μικρότερο κόστος για τους συνταξιούχους του

Δημοσίου που λαμβάνουν χαμηλότερες συντάξεις, ούτε και τεκμηριώνεται, με συγκεκριμένα στοιχεία, η ισόρροπη επίρριψη του βάρους σε όλες τις κοινωνικοοικονομικές ομάδες, ή η συνδρομή λόγων δημοσίου συμφέροντος για την εκ νέου επιλογή της συγκεκριμένης κατηγορίας, όροι απαραίτητοι για την τεκμηρίωση τήρησης μιας δίκαιης ισορροπίας μεταξύ του υπηρετούμενου σκοπού δημοσίου συμφέροντος και των θιγόμενων δικαιωμάτων. Επιπλέον δεν προκύπτει ότι εκτιμήθηκε η προσφορότητα και η αναγκαιότητα της επίμαχης κατάργησης υπό το φως της αρχής της αναλογικότητας και της ισότητας στα δημόσια βάρη. Εξάλλου, και μετά τη θέση σε ισχύ του ν. 4387/2016 (ανεξαρτήτως της συνταγματικότητας της υπαγωγής των στρατιωτικών υπαλλήλων και συνταξιούχων στο ενιαίο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης αυτού - III Τμ. ΕλΣ 277, 278/2019), η αντισυνταγματικότητα, λόγω πλημμελούς κατά τα ανωτέρω αιτιολόγησης, της κατάργησης της καταβολής των επιδομάτων εορτών και αδείας δεν έχει θεραπευθεί, δεδομένου ότι στα συνοδευτικά κείμενα του ανωτέρω νόμου δεν έχει περιληφθεί οποιαδήποτε σχετική αναφορά. 20. Με τα δεδομένα αυτά και σύμφωνα με όσα έγιναν ανωτέρω ερμηνευτικώς δεκτά, μη νομίμως, κατά την πλειοψηφήσασα στο Τμήμα γνώμη, δεν καταβλήθηκαν στον ενάγοντα κατά το ένδικο χρονικό διάστημα τα επιδόματα εορτών και αδείας, δεδομένου ότι οι διατάξεις της υποπαραγράφου Β.4 της παραγράφου Β του άρθρου πρώτου του ν.4093/2012, με τις οποίες καταργήθηκαν οι εν λόγω συνταξιοδοτικές παροχές, καθώς και οι διατάξεις του ν. 4387/2016, με τις οποίες διατηρήθηκε σε ισχύ η ως άνω κατάργηση, αντίκεινται στο Σύνταγμα.».

15. Η μειοψηφία της παραπεμπτικής διατυπώθηκε ξεχωριστά από τον Πρόεδρο του Τμήματος και τον εισηγητή Πάρεδρο.

Η γνώμη του Προέδρου του Τμήματος που μειοψηφήσε έχει ως εξής: «Η πλειοψηφήσασα γνώμη στο Τμήμα παραπέμπει στις κρίσιμες σκέψεις της, στις αποφάσεις της Ολομέλειας του Δικαστηρίου 244/2017 και 1277/2018, αγνοεί δε στις ίδιες σκέψεις τη νεότερη απόφαση της Ολομέλειας 137/2019. Με την απόφαση αυτή το Δικαστήριο διευκρίνισε την προηγούμενη νομολογία του αναφορικά με την ένταση του δικαστικού ελέγχου και την απαίτηση αιτιολογίας της νομοθετικής ρύθμισης όταν θίγονται νομοθετικώς, από λόγους δημοσίου συμφέροντος, κοινωνικής φύσεως δικαιώματα, όπως η σύνταξη. Στις κρίσιμες σκέψεις της 137/2019 η Ολομέλεια του Δικαστηρίου έκρινε τα ακόλουθα: "(...) [Τ]ο συνταξιοδοτικό δικαίωμα του στρατιωτικού συνταξιούχου, ως θεμελιώδες κοινωνικό δικαίωμα, δεν δύναται να θιγεί, ιδίως όταν απειλείται η αποτελεσματικότητα αυτού, χωρίς να υφίσταται πλήρης και ειδική τεκμηρίωση της οικείας νομοθετικής ρύθμισης, και τούτο ακόμη και αν συντρέχουν συνθήκες οξείας δημοσιονομικής κρίσης, έναντι των οποίων

δεν υποχωρούν οι αρχές του Κράτους δικαίου και της ασφάλειας δικαίου. Ο δικαστικός όμως έλεγχος της εν λόγω τεκμηρίωσης παραμένει έλεγχος ορίων και όχι έλεγχος της ορθότητας των ουσιαστικών εκτιμήσεων του νομοθέτη ως προς την ανάγκη της νομοθέτησης ή ως προς την επιλογή των μέτρων για θεραπεία της ανάγκης αυτής, οπότε ο έλεγχος αυτός περιορίζεται στην αναζήτηση πρόδηλης υπέρβασης του περιθωρίου εκτίμησης που αναγνωρίζεται, με βάση την αρχή της διάκρισης των λειτουργιών, υπέρ του κοινού νομοθέτη. Η Ολομέλεια πάντως στο σημείο αυτό διευκρινίζει ότι όσο εντονότερη είναι η επέμβαση στο θεμελιώδες κοινωνικό δικαίωμα στη σύνταξη, τόσο απαιτητικότερος είναι ο δικαστικός έλεγχος αναφορικά με την τεκμηρίωση που πρέπει να στηρίζει το σχετικό νομοθετικό μέτρο, έτσι ώστε όταν διαπιστώνονται σημαντικές επεμβάσεις να απαιτείται όπως το Δικαστήριο ασκεί ένα βαθύτερο έλεγχο των πραγματικών γεγονότων που δικαιολογούν το μέτρο. (...) [Γ]ια τη διαμόρφωση της σύνταξης των στρατιωτικών μία κατ' αρχήν εύλογη αναλογία, ενόψει του συνόλου των περιστάσεων, απαιτείται κατά το Σύνταγμα όπως τηρείται, πλην η αναλογία αυτή δεν είναι ούτε αριθμητικώς δεδομένη κατά το Σύνταγμα, ούτε, ακόμη περισσότερο, ταυτίζεται με οποιοδήποτε ποσοστό καθορισθέν δια νομοθετικής διατάξεως. Συνακόλουθα, ο κανόνας που διατυπώνεται στο ως άνω άρθρο 34 του Συνταξιοδοτικού Κώδικα δεν είναι συνταγματικής ισχύος κατά το μέρος που επιβάλλει την πλήρη υπαγωγή του ύψους των συντάξεων των στρατιωτικών στο ύψος των αποδοχών των εν ενεργεία στρατιωτικών, όπως αυτές καθορίζονται κάθε φορά. (...) Σύμφωνα με τις κρίσιμες ρυθμίσεις που εφαρμόζονται για τον υπολογισμό των στρατιωτικών συντάξεων, οι συντάξεις αυτές υπολογίζονται με βάση τον μηνιαίο βασικό μισθό Ανθυπολοχαγού, επί του οποίου εφαρμόζονται στη συνέχεια αυξανόμενοι συντελεστές ανάλογα με τον μισθολογικό βαθμό που έχει αναγνωρισθεί στον συνταξιούχο. Έτσι, πριν από τη μείωση που επήλθε με τον ν. 4093/2012, ο βασικός μισθός Ανθυπολοχαγού ανήρχετο στα 899 ευρώ, ο ανώτατος συντελεστής στο 2,50, για τον Αρχηγό του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας, και για τον Αντιστράτηγο, όπως ο εκκαλών, στο 1.95. Με τον ν. 4093/2012, ο βασικός μισθός Ανθυπολοχαγού μειώθηκε στα 875 ευρώ, ενώ ο πρώτος ως άνω συντελεστής περιορίστηκε στο 2,14 και ο δεύτερος στο 1.69. Μετά την ισχύ του ν. 4307/2014, αυξήθηκε αναδρομικά από της ισχύος του ν. 4093/2012 ο βασικός μισθός του Ανθυπολοχαγού στα 887 ευρώ, ο συντελεστής προσδιορισμού του μισθού του Αρχηγού Γενικού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας στο 2,373 και ο συντελεστής του μισθού του Αντιστρατήγου στο 1,822. Τα αντίστοιχα ποσά για το επίδομα ειδικών συνθηκών είναι 71,92 ευρώ πριν από το ν. 4093/2012, 65 ευρώ με τον ν. 4093/2012 και 68,46 ευρώ με τον ν. 4307/2014. Οι ανωτέρω βάσεις υπολογισμού, εφαρμοσθείσες στον εκκαλούντα, οδήγησαν σύμφωνα με τα αναφερθέντα στο υπόμνημα του ιδίου, σε συντάξεις αντιστοίχως ύψους

2.491,02 ευρώ πριν από το έτος 2012, 2.127,64 ευρώ με τη μείωση που επήλθε το έτος 2012 και 2.309,33 ευρώ μετά τη μερική αποκατάσταση που επήλθε το έτος 2014 αναδρομικώς από το έτος 2012. Η Ολομέλεια λαμβάνει επίσης υπ' όψιν της την αιτιολογική έκθεση της τροπολογίας με την οποία επήλθε η ως άνω μερική αποκατάσταση των μισθών των στρατιωτικών και ιδίως τα εξής δύο σημεία της, ήτοι, πρώτον, ότι με την πλήρη αποκατάσταση «θα ετίθετο σε σοβαρό κίνδυνο ο δημοσιονομικός προγραμματισμός της Χώρας, τόσο για την επίτευξη των δημοσιονομικών στόχων του Προγράμματος Οικονομικής Πολιτικής για το έτος 2015, όσο και των στόχων του [Μεσοπρόθεσμου Προγράμματος Δημοσιονομικής Στρατηγικής]» και, δεύτερον, ότι για την πλήρη αποκατάσταση «θα προέκυπτε ανάγκη για επιβολή μόνιμων ισόποσων επιπρόσθετων δημοσιονομικών μέτρων ίσου ή και μεγαλύτερου ύψους για όλα τα επόμενα οικονομικά έτη, προκειμένου για τη μόνιμη – στα προ του Αυγούστου 2012 επίπεδα – επαναφορά των αποδοχών, τα οποία θα επιβάρυναν την ελληνική κοινωνία και θα έπλητταν τις προοπτικές ανάκαμψης της ελληνικής οικονομίας». (...) [Τ]ο Σύνταγμα δεν κατοχυρώνει υπέρ των στρατιωτικών σύνταξη ενός συγκεκριμένου ύψους, ούτε συνακόλουθα απαγορεύει τη δια νόμου μείωση της σύνταξης αν τούτο επιβάλλεται από λόγους που δικαιολογούν μία τέτοια επέμβαση στο συνταξιοδοτικό δικαίωμα. Υπενθυμίζει επίσης, ότι ο έλεγχος που το Δικαστήριο τούτο ασκεί αναφορικά με νομοθετικά μέτρα δια των οποίων επέρχεται μείωση συντάξεων καθορίζεται από την ένταση της προσβολής που υφίσταται το θεμελιώδες κοινωνικό δικαίωμα στη σύνταξη αλλά και από τη βαρύτητα του λόγου δημοσίου συμφέροντος που δικαιολογεί τη λήψη του επίδικου μέτρου. Όσο μεγαλύτερη είναι η μείωση τόσο απαιτητικότερος γίνεται ο έλεγχος του Δικαστηρίου αναφορικά με την τεκμηρίωση, εκ μέρους του νομοθέτη, και της ανάγκης που οδήγησε στη λήψη του μέτρου αλλά και της επιλογής του μέτρου αυτού ως ενδεδειγμένου, μεταξύ άλλων πρόσφορων επίσης, για τη θεραπεία της ανάγκης αυτής. Στην προκειμένη περίπτωση, η Ολομέλεια διαπιστώνει ότι η επίδικη μείωση διαμορφώθηκε τελικώς ως προς τη βάση υπολογισμού από τα 899 ευρώ στα 887 ευρώ και ως προς τον κορυφαίο συντελεστή υπολογισμού από το 2,50 στο 2,373, με συντελεστή ως προς τον εκκαλούντα από 1,95 στο 1,822. Για το επίδομα ειδικών συνθηκών η μείωση διαμορφώθηκε από τα 71,92 ευρώ στα 68,46 ευρώ, ενώ οι τελικές συντάξιμες αποδοχές του εκκαλούντος διαμορφώθηκαν από τα 2.491,02 ευρώ στα 2.309,33 ευρώ. Το Δικαστήριο κρίνει ότι από τα ανωτέρω δεδομένα δεν στοιχειοθετείται συνταγματικώς σημαντική επέμβαση στο θεμελιώδες κοινωνικό δικαίωμα στη σύνταξη των συνταξιούχων στρατιωτικών, ώστε να απαιτείται αναλυτικότερη τεκμηρίωση του επίδικου μέτρου πέραν αυτής που εμπεριέχεται στην οικεία αιτιολογική έκθεση (σκέψη 32), την πραγματική βάση της οποίας η Ολομέλεια, δεν έχει λόγους να αμφισβητήσει, καθώς ανταποκρίνεται σε

κοινώς γνωστά γεγονότα, η ακρίβεια των οποίων δεν κλονίσθηκε κατά τη δίκη, ούτε και άλλωστε αποτέλεσε αντικείμενο συζήτησης. Αναφορικά, περαιτέρω, με το σωρευτικό αποτέλεσμα που επήλθε δια της επίδικης μείωσης στο συνταξιοδοτικό δικαίωμα του στρατιωτικού εκκαλούντος, συνεκτιμωμένων των προηγηθεισών μειώσεων και κάθε μέτρου που επέφερε πλήγμα στο ύψος του διαθέσιμου από αυτόν εισοδήματος, η Ολομέλεια παρατηρεί, αξιοποιώντας πλέον και τα γνωστά σε όλους εμπειρικά δεδομένα περί την εξέλιξη της δημοσιονομικής κρίσης που έπληξε τη Χώρα, ότι τα ληφθέντα εκάστοτε μέτρα, ως εμφανίζεται και από τις αιτιολογικές εκθέσεις των νομοθετημάτων με τα οποία θεσπίσθηκαν, λαμβάνονταν για την αντιμετώπιση μιας κρίσης που, ανάλογα με την επιδείνωσή της, απαιτούσε διαρκώς τη λήψη νέων μέτρων. Ήταν δε τόσο επιτακτική η ανάγκη λήψης τους, λόγω των δημοσιονομικών και λοιπών παραμέτρων της οικονομίας της Χώρας, ώστε, και αν ακόμη καθυστέρουσε η εφαρμογή άλλων μέτρων ικανών να οδηγήσουν στο ίδιο αποτέλεσμα, όπως διαρθρωτικών αλλαγών ή είσπραξης των οφειλομένων φόρων, τούτο δεν θα μπορούσε να θίξει την αναγκαιότητα άμεσης λήψης των επίδικων μέτρων ως στοιχείου της αναλογικότητας αυτών. Εξ άλλου, η έρευνα από την Ολομέλεια μήπως ο Νομοθέτης διέθετε άλλες πρόσφορες αλλά ήττον επαχθείς επιλογές θα μπορούσε πράγματι να δικαιολογηθεί αν το πλήγμα που υφίσταται δια του επίδικου μέτρου η κατηγορία των συνταξιούχων που θίγεται μ' αυτό ήταν τόσο σημαντική, ώστε να υφίσταται διακινδύνευση όπως το θεμελιώδες κοινωνικό δικαίωμα αυτών στη σύνταξη απωλέσει την αποτελεσματικότητά του, ήτοι να μη δύναται πλέον να τους εξασφαλίσει το επίπεδο ζωής που θεμιτώς ανέμεναν. Όμως, ενόψει του ύψους της μείωσης των συντάξεων αυτών την οποία υπέστησαν, η Ολομέλεια, στηριζόμενη σε κοινώς γνωστά εμπειρικά δεδομένα, κρίνει ότι τούτο δεν είναι υποστηρίξιμο. Αναφορικά, τέλος, με την παραβίαση του άρθρου 1 του 1^{ου} Πρόσθετου Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση της Ρώμης, η Ολομέλεια επισημαίνει ότι το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην απόφασή του επί της υποθέσεως *Stefanetti και λοιποί κατά Ιταλίας* (15 Απριλίου 2014, προσφυγές 21838/10, 21849/10 κ.λπ.) έκρινε ότι μικρές μόνο μειώσεις στη σύνταξη προσφεύγοντος ενώπιον αυτού δεν προκύπτει, εκ της νομολογίας του, ότι μπορεί να στοιχειοθετήσουν παραβιάσεις του δικαιώματος που κατοχυρώνεται με την ως άνω διάταξη, ενώ, στην κριθείσα περίπτωση, όπου οι επίδικες μειώσεις ανήρχοντο στα 2/3 του ύψους της σύνταξης που προέβλεπε ότι εδικαιούντο οι προσφεύγοντες, το Δικαστήριο έκρινε ότι το αριθμητικό τούτο ποσοστό δεν είναι αρκετό για να το οδηγήσει σε κρίση περί παραβιάσεως της διατάξεως, συνεκτίμησε δε, για να καταλήξει τελικώς ότι παραβιάσθηκε το δικαίωμα, και οκτώ άλλα δεδομένα, ήτοι το πλήγμα στο επίπεδο ζωής του συνταξιούχου μετά τη μείωση (i), το ποσοστό εισφορών που είχε καταβάλει έναντι του μισθού ενεργείας του (ii), το συνολικό ποσό εισφορών στον εργασιακό του βίο

(iii), το μέσο ποσό σύνταξης στη Χώρα (iv), το κατώτατο ποσό σύνταξης στη Χώρα (v), το όριο φτώχειας στη Χώρα (vi), τη θεμιτή προσδοκία που έφερε ο συνταξιούχος ενώ ακόμη ήταν στην ενέργεια σε ένα επίπεδο ζωής που του εξασφάλιζε η σύνταξη ενόψει των εισφορών του (vii) και, τέλος, το μέγεθος της θυσίας που υπέστη η κατηγορία στην οποία υπάγεται ο συνταξιούχος σε σύγκριση με άλλες κατηγορίες συνταξιούχων (viii). Κατά την κρίση της Ολομέλειας, ακόμη και αν γίνει δεκτό ότι ο εθνικός δικαστής μπορεί να ασκήσει αυστηρότερο έλεγχο επί των νομοθετικών μειώσεων συντάξεων από αυτόν που ασκεί το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, πάντως, η εφαρμογή της ανωτέρω νομολογίας του ευρωπαϊκού δικαστηρίου στο υπό κρίση ζήτημα, όπου οι μειώσεις δεν δύνανται να χαρακτηρισθούν ως αριθμητικώς σημαντικές υπό την έννοια που αποδίδει στον όρο το εν λόγω δικαστήριο, δεν μπορεί να οδηγήσει στην αποδοχή ότι, δια των επίδικων μειώσεων παραβιάστηκε το άρθρο 1 του 1^{ου} Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση της Ρώμης. Με βάση το σύνολο των ανωτέρω αποδοχών, η Ολομέλεια κρίνει ότι με τις ρυθμίσεις του άρθρου 86 του ν. 4307/2014, όπως αναδρομικά αποκαταστάθηκαν με αυτό κατ' εφαρμογή του άρθρου 34 του Συνταξιοδοτικού Κώδικα οι συντάξεις των στρατιωτικών, δεν παραβιάστηκαν οι συνταγματικές διατάξεις με τις οποίες προστατεύεται το θεμελιώδες κοινωνικό δικαίωμα στη σύνταξη των στρατιωτικών συνταξιούχων, ούτε το άρθρο 1 του 1^{ου} Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση της Ρώμης, με το οποίο προστατεύεται ως περιουσιακό δικαίωμα, το δικαίωμα συντάξεως. Για τους λόγους, εξ άλλου, που αναπτύχθηκαν στις ανωτέρω σκέψεις, δεν είναι υποστηρίξιμη η παραβίαση, δια της επίδικης ρύθμισης, και των άλλων συναφών με τις ανωτέρω ρυθμίσεις διατάξεων του Συντάγματος ή διεθνών Συμβάσεων, καθώς και των γενικών αρχών δικαίου με υπερνομοθετική ισχύ που επικαλείται ο εκκαλών". Στην προκειμένη περίπτωση, η σύνταξη του ενάγοντος κατά το έτος 2012 ανήρχετο ετησίως σε 14.844,36 ευρώ, έχοντας υποστεί τη μείωση των 800 ευρώ ετησίως (66,70 ευρώ μηνιαίως) λόγω της επίδικης κατάργησης, με την υποπαράγραφο Β.4 του ν. 4093/2012, των επιδομάτων εορτών και αδειάς. Επί των συντάξεων που διαμορφώθηκαν με βάση τον ως άνω νεότερο νόμο αποφάνθηκε η ΕλΣ Ολ. 137/2019 κρίνοντας, σε ανάλογη περίπτωση, ότι δεν στοιχειοθετείται παραβίαση υπερνομοθετικού χαρακτήρα κανόνα εκ της διαμορφώσεως της σύνταξης του εκκαλούντος (27.711,96 ευρώ ετησίως) ύστερα από τις μειώσεις (2.180,28 ευρώ ετησίως ή 181,69 ευρώ μηνιαίως) που υπέστη η σύνταξη αυτού. Η αποζημιωτική αξίωση του ενάγοντος, ο οποίος άσκησε την αγωγή του στις 27.12.2018, δεν μπορεί να κριθεί χωρίς να ληφθούν υπ' όψιν οι διαμεσολαβήσασες από την επίδικη μείωση δημοσιονομικές εξελίξεις και οι συναρτώμενες προς αυτές νομοθετικές μεταβολές. Ο ενάγων, λαμβάνοντας ετησίως κατά το έτος 2009 συντάξιμες αποδοχές ύψους 20.992,44 ευρώ, υπεβλήθη εν συνεχεία σε μειώσεις της σύνταξης αυτού ώστε κατά το έτος 2012 να λάβει ετήσιες συνταξιοδοτικές

αποδοχές ύψους 14.844,36 ευρώ. Η συνολική μείωση που υπέστη ο ενάγων δεν εμφανίζεται, με βάση τα κριτήρια του δικαστικού ελέγχου που έχουν τεθεί στην ΕΛΣ Ολ. 137/2019, τέτοια που να απαιτεί ειδικότερη αιτιολογία του νόμου δια του οποίου επήλθε η επίδικη μείωση, ενόψει του συνολικού ποσοστού μείωσης του εθνικού πλούτου της χώρας, γνωστή στο Δικαστήριο ως γεγονός γνωστό τοις πάσι, ούτε και δύναται να γίνει δεκτό, διότι κάτι τέτοιο θα παραβίαζε τα διδάγματα της κοινής πείρας, ότι το ετήσιο ποσό συνταξιοδοτικών αποδοχών του ενάγοντος, σε συνάρτηση προς τις προηγούμενες αυξημένες αποδοχές αυτού, στοιχειοθετεί παραβίαση των ορίων αξιοπρεπούς διαβίωσης.».

Η γνώμη που διατύπωσε ο εισηγητής της υπόθεσης Πάρεδρος Θεόδωρος Μαυροβουνιώτης έχει ως εξής: «Από καμία συνταγματική διάταξη ή συνταγματική αρχή δεν κωλύεται, καταρχήν, ο νομοθέτης, εκτιμώντας τις εκάστοτε συνθήκες και λαμβάνοντας υπόψη τη δημοσιονομική κατάσταση της Χώρας, να προβαίνει σε αναμόρφωση του μισθολογικού και συνταξιοδοτικού καθεστώτος των δημοσίων λειτουργών και υπαλλήλων, εισάγοντας νέες ρυθμίσεις, οι οποίες υπόκεινται σε οριακό, μόνο, δικαστικό έλεγχο. Δύναται, επομένως, ο νομοθέτης, για λόγους που αυτός εκτιμά και η κατ' ουσίαν αξιολόγηση των οποίων δεν υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο, να θεσπίσει μέτρα περιστολής των δημοσίων δαπανών, που συνεπάγονται σοβαρή οικονομική επιβάρυνση μεγάλων κατηγοριών του πληθυσμού και, ιδίως, όσων λαμβάνουν μισθό ή σύνταξη από το δημόσιο ταμείο, λόγω της ανάγκης άμεσης εφαρμογής και αποτελεσματικότητας των επιβαλλόμενων σε βάρος τους μέτρων για τον περιορισμό του δημόσιου ελλείμματος. Μετά την εμφάνιση της οξύτατης δημοσιονομικής κρίσης κατά το έτος 2010, ο νομοθέτης, εκτιμώντας ότι υφίστατο άμεσος κίνδυνος κατάρρευσης της οικονομίας και χρεοκοπίας της Χώρας και ότι ο μόνος τρόπος για να αντιμετωπισθεί η κατάσταση ήταν η προσφυγή στη χρηματοδοτική υποστήριξη από τα κράτη της Ευρωζώνης και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, έλαβε, έναντι της υποστήριξης αυτής, κυριαρχικώς, σειρά μέτρων περιστολής των δημοσίων δαπανών, μεταξύ των οποίων και η διενέργεια περικοπών και μειώσεων συνταξιοδοτικών παροχών, σε εφαρμογή των όσων προβλέπονταν αρχικώς στο πρώτο «Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής», που εγκρίθηκε με το ν.3845/2010, και ακολούθως στο δεύτερο «Μνημόνιο Συνεννόησης», που εγκρίθηκε με το ν. 4046/2012. Ειδικότερα, η κατάργηση, από 1.1.2013, δυνάμει των διατάξεων της υποπαραγρ. Β.4 της παραγράφου Β του άρθρου πρώτου του ν. 4093/2012, των επιδομάτων εορτών Χριστουγέννων, Πάσχα και αδείας για τους συνταξιούχους και βοηθηματούχους του Δημοσίου, εντάσσεται στις δέσμες μέτρων που έχουν ως βάση τις προβλέψεις του δεύτερου «Μνημονίου» (ν. 4046/2012) και συνιστά δημοσιονομικό μέτρο «άμεσης απόδοσης» - με τη μείωση της

συνταξιοδοτικής δαπάνης που βαρύνει τον κρατικό προϋπολογισμό - το οποίο (μέτρο) στοχεύει στην άμεση εξοικονόμηση δημοσίων δαπανών, τη μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος, την άμεση αντιμετώπιση των οικονομικών αναγκών της Χώρας και εν τέλει στη διασφάλιση της δημοσιονομικής βιωσιμότητας του Κράτους, στην εξυπηρέτηση, δηλαδή, σκοπών δημοσίου συμφέροντος, και μάλιστα κοινού ενδιαφέροντος των κρατών-μελών της Ευρωζώνης, ενόψει της καθιερουμένης από τις συνθήκες και τη νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης υποχρέωσης δημοσιονομικής πειθαρχίας και διασφάλισης της σταθερότητας της ζώνης του ευρώ στο σύνολό της. Η διαφύλαξη, επομένως, της οικονομικής ευρωστίας του Κράτους, μέσω της διασφάλισης της δημοσιονομικής ισορροπίας του, συνιστά λόγο δημόσιας ωφέλειας, που δικαιολογεί τον περιορισμό στην περιουσία των συνταξιούχων του Δημοσίου, τον οποίο επιφέρει η επίμαχη ρύθμιση, καθόσον με αυτή δεν εξυπηρετείται το στενώς εννοούμενο ταμειακό συμφέρον του Δημοσίου, αλλά το ευρύτερο δημοσιονομικό συμφέρον αυτού (βλ. ΕΔΔΑ αποφ. της 7.5.2013 επί του παραδεκτού των προσφυγών της Ι. Κουφάκη κατά Ελλάδας και ΑΔΕΔΥ κατά Ελλάδας, σκ. 38 και 39). Επομένως, η θεσπισθείσα από τη διάταξη της υποπαραγρ. Β.4 της παραγράφου Β του άρθρου πρώτου του ν. 4093/2012 κατάργηση της καταβολής των επιδομάτων εορτών και αδειάς στους συνταξιούχους του Δημοσίου συνιστά μέτρο που συνάδει με την επίτευξη του ανωτέρω υπέρτερου σκοπού δημοσίου συμφέροντος. Εξάλλου, με τα δεδομένα που, κατά το νομοθέτη, συνέτρεχαν κατά το χρόνο θέσπισής της, η επίμαχη κατάργηση συνταξιοδοτικών παροχών δεν παρίσταται απρόσφορη, και μάλιστα προδήλως, ούτε μπορεί να θεωρηθεί μη αναγκαία για την εκπλήρωση του επιδιωκόμενου σκοπού, ήτοι την περιστολή της συνταξιοδοτικής δαπάνης, η οποία αντιπροσωπεύει υπέρμετρα υψηλό ποσοστό των δαπανών του κρατικού προϋπολογισμού και, συνακόλουθα, τον περιορισμό του ελλείμματος και την απελευθέρωση πόρων προς άλλες κατευθύνσεις, αλλά και τη διασφάλιση της βιωσιμότητας του παθογενούς συνταξιοδοτικού συστήματος, λαμβανομένου, άλλωστε, υπόψη ότι η ευρεία, σε κάθε περίπτωση, εκτίμηση του νομοθέτη ως προς τα ληπτέα μέτρα για την αντιμετώπιση της υπ' αυτού διαπιστωθείσας κρίσιμης δημοσιονομικής κατάστασης υπόκειται σε οριακό μόνο δικαστικό έλεγχο, του οποίου η ένταση είναι κάθε φορά συνάρτηση της βαρύτητας της παραβίασης, έτσι όπως αυτή αναδεικνύεται από τη φύση του διακυβευόμενου δικαιώματος και τους λόγους δημοσίου συμφέροντος που δικαιολογούν τον περιορισμό του. Περαιτέρω, η επίμαχη κατάργηση συνταξιοδοτικών παροχών δεν δύναται να θεωρηθεί δυσανάλογη, υπό την έννοια ότι επιβάλλει στους συνταξιούχους ένα ιδιαίτερα επαχθές βάρος, που υπερακοντίζει τον επιδιωκόμενο ως άνω σκοπό. Και τούτο, ενόψει αφενός του σχετικά μικρού ύψους των πρόσθετων παροχών, στις οποίες αφορά η κατάργηση, αφετέρου του γεγονότος ότι μέσω του μέτρου αυτού

διασφαλίζεται τελικώς, έστω και εμμέσως, η εξακολούθηση καταβολής σε αυτούς κύριας σύνταξης. Επομένως, με το επίμαχο μέτρο, το οποίο αναφέρεται σε κατάργηση συγκεκριμένων ειδικών επιδομάτων (εορτών και αδείας), ήτοι σε τμήμα μόνο της καταβαλλόμενης σύνταξης, συνεπάγεται μείωση μεν των συνολικώς καταβαλλομένων συνταξιοδοτικών παροχών, όχι, όμως, και στέρηση αυτών, και ως εκ τούτου δεν διαταράσσεται η δίκαιη ισορροπία μεταξύ των επιταγών του, κατά την εκτίμηση του νομοθέτη, συντρέχοντος εν προκειμένω γενικού συμφέροντος και της απαίτησης προστασίας της περιουσίας των συνταξιούχων. Λαμβανομένων δε, περαιτέρω, υπόψη και των κρατουςών κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, δεν τίθεται ζήτημα απώλειας των στοιχειωδών μέσω βιοπορισμού και διακινδύνευσης της αξιοπρεπούς διαβίωσης των προσώπων που πλήττονται με την εν λόγω κατάργηση, αφού αυτή δεν αφορά στις συντάξεις αυτές καθαυτές, αλλά σε κάποιες πρόσθετες παροχές που συγκαταβάλλονται με τα ποσά των συντάξεων και αποτελούν οικονομικά παρακολουθήματα αυτών. Ενόψει των ανωτέρω εκτεθέντων, κατά τη μειοψηφήσασα γνώμη, η επίμαχη ρύθμιση, η οποία δεν είναι μεμονωμένη, αλλά εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλέγμα μέτρων (δημοσιονομικών, διαρθρωτικών και χρηματοπιστωτικών) για τη διασφάλιση της δημοσιονομικής βιωσιμότητας και κατ' επέκταση της βιωσιμότητας και του συνταξιοδοτικού συστήματος, λόγω των προαναφερθέντων χαρακτηριστικών της και της περιορισμένης ένταξής της, συνιστά μία δικαιολογημένη επέμβαση στο συνταξιοδοτικό δικαίωμα των πληττόμενων από αυτή συνταξιούχων. Ως εκ τούτου, δεν αντίκειται στο άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Ε.Σ.Δ.Α., ούτε στην κατοχυρωμένη από το άρθρο 25 παρ. 1 εδάφ. δ' του Συντάγματος αρχή της αναλογικότητας. Επιπλέον, η ανωτέρω διάταξη δεν αντίκειται ούτε στο άρθρο 4 παρ. 1 και 5 του Συντάγματος, ούτε στο άρθρο 25 παρ. 4 αυτού, δοθέντος ότι ο νομοθέτης αποφάσισε, με τη διάταξη αυτή, την πλήρη κατάργηση των επιδομάτων εορτών και αδείας για όλους τους συνταξιούχους και βοηθηματούχους του Δημοσίου. Τέλος, η επίμαχη ρύθμιση, ενόψει όλων όσων έχουν προαναφερθεί, αιτιολογείται προσηκόντως, χωρίς να απαιτείται περαιτέρω για την αιτιολόγηση της αναγκαιότητας θέσπισής της η εκπόνηση ειδικής μελέτης. Ειδικότερα, η αιτιολόγηση αυτή προκύπτει επαρκώς από το ίδιο το ρυθμιστικό της περιεχόμενο και τον επιδιωκόμενο από αυτή σκοπό, θεωρούμενο μέσω της ένταξής της στη συγκεκριμένη κρίσιμη ιστορική συγκυρία, αλλά και το γενικότερο κανονιστικό πλαίσιο για την αντιμετώπισή της, συνιστάμενο σε ένα σύνολο μέτρων (δημοσιονομικών, διαρθρωτικών και χρηματοπιστωτικών), ειδικότερα δε από την αιτιολογική έκθεση του νόμου που την εισήγαγε, καθώς και τις προβλέψεις του δευτέρου «Μνημονίου» (ν.4046/2012), στις οποίες βασίστηκε και με τις οποίες διαπιστώνεται η κρισιμότητα της δημοσιονομικής κατάστασης της χώρας, η υπέρμετρη

επιβάρυνση του κρατικού προϋπολογισμού με τη συνταξιοδοτική δαπάνη και, συνακόλουθα, η επιτακτική ανάγκη λήψης μέτρων δημοσιονομικής προσαρμογής. Στο πλαίσιο αυτό, η συγκεκριμένη – περιορισμένης έντασης – επιβάρυνση των συνταξιούχων του Δημοσίου, παρίσταται, από την ίδια της τη φύση, τα χαρακτηριστικά της και τον σκοπό δημοσίου συμφέροντος που επιδιώκει, σε συνδυασμό με τις ως άνω δημοσιονομικές και νομικές συνθήκες υπό τις οποίες θεσπίστηκε, επαρκώς αιτιολογημένη (πρβλ. ΕλΣ. Ολ. απόφ. 1388/2018, πρακτ. 22ης Γενικής Συνεδρίασης της 2.12.2015). Κατά τη μειοψηφήσασα γνώμη οι ως άνω διατάξεις, με τις οποίες επιβλήθηκε η επίμαχη κατάργηση των επιδομάτων εορτών και αδείας, δεν αντίκεινται σε υπερνομοθετικής ισχύος διατάξεις και, επομένως, η ένδικη αγωγή είναι νόμω αβάσιμη κατά το κεφάλαιο αυτό.».

16. Τα επιδόματα εορτών των δημοσίων υπαλλήλων θεσπίσθηκαν με τον α.ν. 1502/1950 (φ. 216 Α'), ενώ το επίδομα αδείας καθιερώθηκε με τον ν. 1811/1951 (φ. 141 Α'), με τη χορήγηση κανονικής άδειας ή την έναρξη των θερινών διακοπών. Αντίστοιχες ρυθμίσεις περιέλαβαν το ν.δ. 4548/1966 (φ. 188 Α'), ο Υπαλληλικός Κώδικας (που κυρώθηκε με το άρθρο πρώτο του π.δ/τος 611/1997 (φ. 198 Α') και οι μισθολογικοί νόμοι 1505/1984, 2470/1997 και 3205/2003. Με πράξεις του Υπουργικού Συμβουλίου χορηγήθηκαν στους συνταξιούχους και βοηθηματούχους του Δημοσίου τα επιδόματα εορτών κατά τα έτη 1954-1958, από δε τις εορτές Χριστουγέννων 1958 και εφεξής παγίως, με την, κυρωθείσα με το άρθρο 37 του ν. 4242/1962, 1049/1958 όμοια πράξη, όπως τροποποιήθηκε με τις 127/1961 (φ. 162 Α') και 164/1963 (φ. 167 Α') όμοιες, οι οποίες κυρώθηκαν με τα άρθρα 36 του ν. 4242/1962 (φ. 135 Α') και 6 παρ. 6 του ν. 4605/1966 (φ. 244 Α'), αντίστοιχα. Με την τελευταία ως άνω πράξη το «δώρο» Χριστουγέννων ορίστηκε κατά κανόνα ίσο με το σύνολο της μηνιαίας σύνταξης και το «δώρο» Πάσχα ίσο με το ήμισυ του «δώρου» Χριστουγέννων. Περαιτέρω, με το άρθρο 8 του ν. 4340/1964 (φ. 100 Α') καθιερώθηκε για τους συνταξιούχους του Δημοσίου το επίδομα αδείας και καθορίστηκε το ύψος του στο ήμισυ της μηνιαίας σύνταξης ή βοηθήματος μηνός Αυγούστου. Με τα άρθρα 4 έως 8 του ν. 1282/1982 (φ. 110 Α') ρυθμίστηκε η χορήγηση των ως άνω παροχών στους συνταξιούχους και βοηθηματούχους του δημοσίου στο ανωτέρω, κατά κανόνα, ύψος, ενώ με το άρθρο 14 του ν. 1694/1987 (φ. 35 Α') οι εν λόγω παροχές μετονομάστηκαν σε επιδόματα εορτών Χριστουγέννων, Πάσχα και αδείας και καθορίστηκε το ύψος τους και ο χρόνος καταβολής τους ως εξής: «1. (...) 2. Το επίδομα εορτών Χριστουγέννων ορίζεται ίσο με το άθροισμα του ποσού της σύνταξης ή του βοηθήματος του μήνα Δεκεμβρίου των τυχόν επιδομάτων λόγω ανικανότητας, διορθωτικού ποσού καθώς και της ΑΤΑ που καταβάλλονται τον ίδιο μήνα. (...) 3. Το επίδομα εορτών Πάσχα ορίζεται ίσο με το άθροισμα της μισής σύνταξης ή του βοηθήματος που

καταβάλλεται το μήνα που γιορτάζεται το Πάσχα και του μισού των τυχόν επιδομάτων ανικανότητας, διορθωτικού ποσού καθώς και της ΑΤΑ που καταβάλλονται τον ίδιο μήνα. (...) 4. Το επίδομα αδείας ορίζεται ίσο με το άθροισμα της μισής σύνταξης. 5. (...)». Οι σχετικές ρυθμίσεις περιελήφθησαν και στα άρθρα 18 παρ. 4 ν. 2084/1992 (φ. 165 Α') και 5 ν. 2592/1998 (φ. 57 Α').

17. Στις 8 Μαΐου 2010 υπεγράφη δανειακή σύμβαση χρηματοδοτικού πακέτου 110 δισεκ. ευρώ από τον δημιουργηθέντα από τα κράτη μέλη του ευρώ και το ΔΝΤ Μηχανικό Στήριξης. Στις 8 Ιουνίου 2010 εξεδόθη η 2010/320/ΕΕ απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, με την οποία ειδοποιείται η Ελλάδα να λάβει τα μέτρα μείωσης του ελλείμματος που κρίνονται αναγκαία για την αντιμετώπιση της κατάστασης υπερβολικού ελλείμματος έως τα τέλη του 2014. Με τις διατάξεις του άρθρου μόνου του ν. 3847/2010 με τίτλο «Επανακαθορισμός των επιδομάτων εορτών Χριστουγέννων και Πάσχα και του επιδόματος αδείας για τους συνταξιούχους και βοηθηματούχους του Δημοσίου» (φ. 67 Α'), που άρχισαν να ισχύουν από την 1.6.2010, ορίστηκαν, μεταξύ άλλων, τα εξής: «1. Τα επιδόματα εορτών Χριστουγέννων και Πάσχα και το επίδομα αδείας, που προβλέπονται από οποιαδήποτε γενική ή ειδική διάταξη νόμου ή κανονιστική πράξη για τους συνταξιούχους και βοηθηματούχους του Δημοσίου γενικά, χορηγούνται εφόσον ο δικαιούχος έχει υπερβεί το 60ό έτος της ηλικίας του και το συνολικό ποσό της μηνιαίας καταβαλλόμενης σύνταξης δεν υπερβαίνει τα δύο χιλιάδες πεντακόσια (2.500) ευρώ, το ύψος τους δε καθορίζεται ως εξής: α) Το επίδομα εορτών Χριστουγέννων, τετρακόσια (400) ευρώ. β) Το επίδομα εορτών Πάσχα, διακόσια (200) ευρώ. γ) Το επίδομα αδείας, διακόσια (200) ευρώ. (...) 2. (...) 5. α. (...) β. Εάν η καταβαλλόμενη σύνταξη με συνυπολογισμό των επιδομάτων της παραγράφου 1 υπολογιζόμενη σε δωδεκάμηνη βάση, υπερβαίνει κατά μήνα το ποσό των δύο χιλιάδων πεντακοσίων (2.500) ευρώ, τα εν λόγω επιδόματα καταβάλλονται μέχρι του ορίου των δύο χιλιάδων πεντακοσίων (2.500) ευρώ με ανάλογη μείωσή τους. (...)».

18. Η Ολομέλεια του Δικαστηρίου, επιληφθείσα, με τη διαδικασία της πρότυπης δίκης, σύμφωνα με την παράγραφο 1 του άρθρου 108Α του π.δ/τος 1225/1981, αγωγής στρατιωτικού συνταξιούχου, έκρινε με τη 1388/2018 απόφασή της ότι οι διατάξεις της παρ. 1 του άρθρου μόνου του ν. 3847/2010, κατ' εφαρμογή των οποίων έπαυσαν, από 1.6.2010 και εφεξής, να καταβάλλονται στον ενάγοντα τα επιδόματα εορτών Χριστουγέννων και Πάσχα, καθώς και το επίδομα αδείας, δεν αντίκεινται στα άρθρα 2 παρ. 1, 4 παρ. 1 και 5, 17, 22, 25 παρ. 1 και 3, 28 παρ. 1 και 2, 36 παρ. 2 του Συντάγματος, ούτε στο άρθρο 1 του (πρώτου) Προσθέτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ και στην αρχή της αναλογικότητας, ούτε στα

άρθρα 15 παρ. 1, 17 και 31 παρ. 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

19. Με τον ν. 4046/2012 (φ. 28/14.2.2012 Α΄) εγκρίθηκαν τα Σχέδια Συμβάσεων Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης μεταξύ του Ευρωπαϊκού Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (Ε.Τ.Χ.Σ.), της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Τράπεζας της Ελλάδος καθώς και το Σχέδιο του Μνημονίου Συνεννόησης μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Τράπεζας της Ελλάδος. Στην αιτιολογική έκθεση του νόμου αυτού αναφέρονται, μεταξύ άλλων, τα εξής: «(...) Εθνικό χρέος της Κυβέρνησης είναι η διασφάλιση της θέσης της χώρας μέσα στην Ευρωζώνη και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Αυτή είναι η ιστορική ευθύνη της Κυβέρνησης, ευθύνη προς την οποία ανταποκρίνεται αταλάντευτα με αποκλειστικό γνώμονα το συμφέρον του Ελληνικού Λαού. (...) Παρά το γεγονός ότι η Χώρα και οι πολίτες της κατέβαλαν τεράστια προσπάθεια σταθεροποίησης σε εξαιρετικά σύντομο χρονικό διάστημα, η προσπάθεια εξυγίανσης των δημόσιων οικονομικών και μείωσης του ελλείμματος προσέκρουσε στην επιδείνωση της ύφεσης της ελληνικής οικονομίας, η οποία ταλανίζει τη Χώρα, μειώνοντας τα έσοδα σε σχέση με τα εκάστοτε προσδοκώμενα και αυξάνοντας το δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ. (...) Το μεγαλύτερο ποσοστό του χρέους λήγει εντός των αμέσως επομένων ετών, γεγονός που καθιστά τις άμεσες ταμειακές ανάγκες του Δημοσίου επιτακτικές και ζήτημα ζωτικής σημασίας για την εθνική οικονομία. (...)». Σε εφαρμογή του «Μνημονίου Συνεννόησης» (ν. 4046/2012, φ. 28 Α΄) θεσπίστηκε αρχικά ο ν. 4051/2012 με τίτλο «Ρυθμίσεις συνταξιοδοτικού περιεχομένου και άλλες επείγουσες ρυθμίσεις εφαρμογής του Μνημονίου Συνεννόησης του ν. 4046/2012» (φ. 40 Α΄), με το άρθρο 1 παρ. 1 του οποίου επήλθαν μειώσεις, αναδρομικά από 1.1.2012, στις κύριες συντάξεις του Δημοσίου κατά 12% ως προς το ποσό που υπερβαίνει τα 1.300 ευρώ, για τον υπολογισμό δε της μείωσης λαμβάνεται υπόψη το μηνιαίο ποσό της κύριας σύνταξης όπως είχε διαμορφωθεί την 31.12.2011.

20. Επακολούθησε ο ν. 4093/2012 «Έγκριση Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013-2016 - Επείγοντα Μέτρα Εφαρμογής του ν. 4046/2012 και του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013-2016» (φ. 222/12.11.2012 Α΄). Με το άρθρο πρώτο παράγραφος Β του νόμου αυτού, που ισχύει από 1.12.2013 σύμφωνα με υποπαράγραφο Β.8 αυτού, επήλθαν περαιτέρω μειώσεις επί των μεγαλύτερων των 1.000 ευρώ συντάξεων των συνταξιούχων του Δημοσίου, σε ποσοστά από 5% έως και 20% αναλόγως του ύψους της σύνταξης, με κατοχύρωση κατώτατου ορίου εναπομείναςας σύνταξης μετά την εφαρμογή κάθε ποσοστού μείωσης (υποπαράγραφος Β.3). Επίσης, με τη διάταξη της υποπαραγράφου Β.4. της παραγράφου Β του άρθρου πρώτου

του ανωτέρω νόμου ορίσθηκαν τα εξής: «Τα επιδόματα εορτών Χριστουγέννων και Πάσχα, καθώς και το επίδομα αδείας που προβλέπονται από τις διατάξεις του άρθρου 5 του ν. 2592/1998 (Α' 57) και του άρθρου μόνου του ν. 3847/2010 (Α' 67) καταργούνται. (...)». Σχετικά με τις ρυθμίσεις αυτές, στην αιτιολογική έκθεση του εν λόγω νόμου αναφέρεται, μεταξύ άλλων, ότι με τις διατάξεις της παραγράφου Β αυτού επιχειρείται «να περισταλεί η δημοσιονομική δαπάνη των καταβαλλόμενων από το Δημόσιο συντάξεων», ότι «με τις διατάξεις της υποπαραγράφου 4 καταργείται από 1.1.2013 για τους συνταξιούχους του Δημοσίου, γενικά, η χορήγηση δώρων εορτών Χριστουγέννων και Πάσχα καθώς και του Επιδόματος Αδείας». Εξ άλλου, στην έκθεση του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους, που συνόδευε το σχέδιο του ανωτέρω ν. 4093/2012 κατά την υποβολή του προς ψήφιση στη Βουλή, αναφέρονται, σχετικά, τα εξής: «1. (...) 2. Από τις προτεινόμενες διατάξεις προκαλούνται τα ακόλουθα οικονομικά αποτελέσματα: Α. Επί του κρατικού προϋπολογισμού 1. Ετήσια εξοικονόμηση δαπάνης ποσού (...) 242.000.000 ευρώ από την κατάργηση δώρων εορτών και επιδόματος αδείας στις συντάξεις του Δημοσίου. (Παρ. Β)».

21. Από τον συνδυασμό των άρθρων 16, 21 παρ. 3, 22 παρ. 2, 23 παρ. 2 εδ. β, 29 παρ. 3, 45, 73 παρ. 2, 80, 87 επ., 98 παρ. 1 περ. δ' και στ', 103 και 104 του Συντάγματος, συνάγεται ότι το Σύνταγμα κατοχυρώνει ως ιδιαίτερο θεσμό το ειδικό συνταξιοδοτικό καθεστώς των δημόσιων λειτουργών, υπαλλήλων και στρατιωτικών. Το ύψος της σύνταξης των ως άνω συνταξιούχων επιβάλλεται από τις ίδιες συνταγματικές ρυθμίσεις να τελεί σε μία, κατ' αρχήν, εύλογη αναλογία προς τις αποδοχές ενεργείας, αναλόγως των ιδιαίτερων υπηρεσιακών συνθηκών εκάστης κατηγορίας, εξασφαλίζοντας γι' αυτούς αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης, ανάλογες της θέσης, των καθηκόντων, του χρόνου υπηρεσίας και της υπηρεσιακής τους εξέλιξης. Η εύλογη αυτή αναλογία, η οποία έχει ως αναφορά τις αποδοχές ενέργειας και κρίνεται με βάση αυτές, δεν είναι ούτε αριθμητικώς δεδομένη κατά το Σύνταγμα, ούτε, ακόμη περισσότερο, ταυτίζεται με οποιοδήποτε ποσοστό που καθορίζεται με νομοθετική διάταξη.

22. Εναπόκειται, κατ' αρχήν, στην ευχέρεια του νομοθέτη, εν όψει και των εκάστοτε δημοσιονομικών συνθηκών να μεταβάλλει για το μέλλον το μισθολογικό και συνταξιοδοτικό καθεστώς των δημοσίων λειτουργών, υπαλλήλων και στρατιωτικών, ως προς το ύψος του μισθού ή της σύνταξης, τον τρόπο καθορισμού του, καθώς και ως προς τον συντελεστή αντιστοίχισης μεταξύ των αποδοχών ενεργείας και συντάξεων, χωρίς να επιβάλλεται η διατήρηση του υφιστάμενου μισθολογικού καθεστώτος ή του συστήματος κανονισμού, ανακαθορισμού ή αναπροσαρμογής των συντάξεων ορισμένης κατηγορίας λειτουργών ή υπαλλήλων του δημοσίου,

δοθέντος ότι δεν κατοχυρώνεται ούτε από την εθνική ούτε από τη διεθνή έννομη τάξη δικαίωμα σε αποδοχές ή συντάξεις συγκεκριμένου ύψους. Η ρυθμιστική, όμως, αυτή επέμβαση του νομοθέτη δεν δύναται να παραβιάζει την προεκτεθείσα αρχή της εύλογης αναλογίας αποδοχών ενεργείας και συντάξεων, την τήρηση της οποίας εγγυάται ο δικαστικός έλεγχος. Ο έλεγχος αυτός, ο οποίος παραμένει έλεγχος ορίων και όχι έλεγχος της ορθότητας των νομοθετικών επιλογών, περιορίζεται στην αναζήτηση πρόδηλης υπέρβασης του περιθωρίου εκτίμησης που αναγνωρίζεται, με βάση την αρχή της διάκρισης των λειτουργιών, υπέρ του κοινού νομοθέτη, ενώ η έκταση του ελέγχου καθορίζεται από την ένταση της προσβολής που υφίσταται το δικαίωμα στη σύνταξη αλλά και από τη βαρύτητα του λόγου δημοσίου συμφέροντος που δικαιολογεί τη λήψη του επίδικου μέτρου. Όσο δε εντονότερη είναι η επέμβαση στο συνταξιοδοτικό δικαίωμα τόσο απαιτητικότερος γίνεται ο έλεγχος του Δικαστηρίου αναφορικά με την τεκμηρίωση, εκ μέρους του νομοθέτη, και της ανάγκης που οδήγησε στη λήψη του μέτρου αλλά και της επιλογής του μέτρου αυτού ως ενδεδειγμένου, μεταξύ άλλων πρόσφορων επίσης, για τη θεραπεία της ανάγκης αυτής (ΕλΣ Ολ. 137/2019).

23. Εξ άλλου, το δικαίωμα σε σύνταξη του δημοσίου λειτουργού, υπαλλήλου και στρατιωτικού, όπως και το δικαίωμα αυτού σε μισθό, εμπίπτει στο προστατευτικό πεδίο του άρθρου 1 του (πρώτου) Προσθέτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, ως στοιχείο της ειδικής νομικής σχέσης των κατηγοριών αυτών πολιτών με το Κράτος (βλ. αποφ. ΕΔΔΑ της 6.11.2008 *Κοκκίνης κατά Ελλάδας*, σκέψη 29, της 4.12.2008 *Ρεβελιώτης κατά Ελλάδας*, σκέψη 27, της 22.10.2009 *Αποστολάκης κατά Ελλάδας*, σκέψη 29, της 19.6.2012 *Khoniakina κατά Γεωργίας*, σκέψη 69 επ., της 26.6.2012 *Κωσταδήμας κατά Ελλάδας*, σκέψη 29, ΕλΣ Ολ. 3023, 441/2012, 1031/2011, 984, 166, 26/2010 2274/1997).

24. Το Δικαστήριο σημειώνει ότι με την επίμαχη διάταξη της υποπαραγράφου Β.4 του άρθρου πρώτου του ν. 4093/2012 ο νομοθέτης προέβη στην πλήρη κατάργηση των επιδομάτων εορτών και αδείας για όλους τους συνταξιούχους του Δημοσίου, ως άμεσο μέτρο για την αντιμετώπιση της, κατά τη γνωστή τοις πάσι, συνεχιζόμενης οικονομικής και δημοσιονομικής κρίσης. Το μέτρο αυτό αποτελεί τμήμα ενός ευρύτερου, ολοκληρωμένου προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής («Μεσοπρόθεσμο Σχέδιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013 – 2016») και προώθησης διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων της ελληνικής οικονομίας, το οποίο σχεδιάστηκε από τις εθνικές αρχές και τους ομολόγους της ΕΕ και του ΔΝΤ, αποσκοπεί δε τόσο στην κάλυψη των άμεσων οικονομικών αναγκών της Χώρας με τη χρηματοδότηση μέσω δανείων των ιδιαίτερα αυξημένων ελλειμμάτων, όσο και στη βελτίωση της μελλοντικής δημοσιονομικής κατάστασής της (βλ. σχετικές αναφορές στο εγκριθέν με

τον ν. 4046/2012 Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής καθώς και στην αιτιολογική έκθεση του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013-2016), δηλαδή για την εξυπηρέτηση σκοπών επιτακτικού δημοσίου συμφέροντος, οι οποίοι δικαιολογούν τη λήψη μέτρων εξοικονόμησης των δαπανών, ενώ συνδέεται και με την εκπλήρωση υποχρεώσεων που απορρέουν από τη συμμετοχή της Ελληνικής Δημοκρατίας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (βλ. τις αποφάσεις 2010/320, 2011/734, και την απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου ΕΕ Τ-531/14, *Λεϊμονιά Σωτηροπούλου κατά Συμβουλίου Ευρωπαϊκής Ένωσης*, σκέψεις 84, 85, 86).

25. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η εκτίμηση του νομοθέτη ως προς τα ληπτέα μέτρα για την αντιμετώπιση της διαπιστωθείσας από αυτόν κρίσιμης κατάστασης υπόκειται, όπως προεκτέθηκε (σκέψη 22 της παρούσας), σε οριακό δικαστικό έλεγχο, δεδομένου ότι ο νομοθέτης απολαμβάνει μεγάλης ελευθερίας επιλογής στη χάραξη της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής, ιδίως όταν η επιλογή αυτή αναφέρεται σε χορήγηση παροχών και εντάσσεται σε πρόγραμμα δημοσιονομικής προσαρμογής που αποσκοπεί στη δημοσιονομική εξυγίανση, συντελείται δε με τη λήψη μέτρων που προκύπτουν ύστερα από πολύπλοκες πολλαπλές εκτιμήσεις πολιτικού και τεχνικού χαρακτήρα (βλ. απόφαση ΕΔΔΑ της 7.5.2013, *Κουφάκη και ΑΔΕΔΥ κατά Ελλάδος*, σκέψη 39).

26. Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι τα επιδόματα εορτών και αδείας, τα οποία είναι πρόσθετες παροχές που συγκαταβάλλονται με τις κύριες συντάξεις (βλ. ΕΛΣ Ολ. 1388/2018), βαρύνουν τον κρατικό προϋπολογισμό, και συνεπώς το μέτρο της κατάργησής τους συμβάλλει άμεσα στην περιστολή των δημόσιων δαπανών. Συνακόλουθα, το μέτρο αυτό δεν παρίσταται απρόσφορο, και μάλιστα προδήλως, για την επίτευξη των επιδιωκόμενων σκοπών, ούτε μπορεί να θεωρηθεί ότι δεν ήταν αναγκαίο, καθόσον με το μέτρο αυτό, το οποίο εφαρμόζεται γενικά σε όλους τους συνταξιούχους του δημοσίου, καθώς και στους εν ενεργεία δημοσίους υπαλλήλους, λειτουργούς και στρατιωτικούς (βλ. άρθρο πρώτο παρ. Γ υποπαρ. Γ1 παρ. 1 του ν. 4093/2012), γίνεται προσπάθεια εξοικονόμησης και περιορισμού των διογκωμένων δαπανών της Γενικής Κυβέρνησης που προκαλούν έλλειμμα μη δυνάμενο να καλυφθεί ειμή δια νέου δανεισμού επαυξάνοντας το ήδη υπέρογκο δημόσιο χρέος.

27. Κατά την κρίση της Ολομέλειας, με την επίμαχη πλήρη κατάργηση των επιδομάτων εορτών και αδείας δεν διαρρηγνύεται η εύλογη αναλογία αποδοχών ενεργείας και σύνταξης, όπως ισχύει για κάθε κατηγορία δημοσίων λειτουργών, υπαλλήλων και στρατιωτικών. Και τούτο, διότι το εν λόγω μέτρο δεν επιβλήθηκε μονομερώς στους συνταξιούχους

του Δημοσίου αλλά και στους ενεργεία δημόσιους λειτουργούς, υπαλλήλους και στρατιωτικούς, η κατάργηση δε των εν λόγω επιδομάτων για τους τελευταίους δικαιολογείται από τους ίδιους σοβαρούς λόγους δημοσίου συμφέροντος (βλ. και ΣτΕ Ολ. 1316/2019). Εξ άλλου, λόγω του ύψους στο οποίο είχαν διαμορφωθεί τα εν λόγω επιδόματα μετά τη μείωσή τους με το άρθρο μόνο του ν. 3847/2010 (400 ευρώ το επίδομα Χριστουγέννων και από 200 ευρώ τα επιδόματα Πάσχα και αδείας), δεν είναι υποστηρίξιμο ότι πλήττεται στον πυρήνα του από τη θέσπιση του επίδικου μέτρου το συνταξιοδοτικό δικαίωμα των δημοσίων λειτουργών και υπαλλήλων. Για τον λόγο αυτόν δεν απαιτείται και ειδικότερη αξιολόγηση του μέτρου καθώς τόσο η ανάγκη λήψης του όσο και η προσφορότητα αυτού προκύπτουν από τη γνωστή τοις πάσι ένταση της δημοσιονομικής κρίσης και των οικονομιών σε δημόσια δαπάνη που το μέτρο αυτονοήτως θα επιφέρει. Τέλος, δεν εγείρεται ζήτημα σεβασμού της αρχής της ισότητας από την εφαρμογή του μέτρου λόγω του οριζόντιου αυτού χαρακτήρα, δοθέντος ότι οι χαμηλότερες συντάξεις, οι οποίες επιβαρύνονται από το εν λόγω μέτρο, είχαν υποστεί πολύ μικρότερες μειώσεις με τους νόμους 3845/2010, 3863/2010, 3986/2011, ν. 4024/2011 και 4051/2011, σε σχέση με τις υψηλότερες συντάξεις, ενώ και οι επιβληθείσες με την παράγραφο Β3 του άρθρου πρώτου του ν.4093/2012 μειώσεις των κύριων συντάξεων του δημοσίου αφορούν συντάξεις άνω 1.000 ευρώ (η σχετική ρύθμιση έχει κριθεί αντισυνταγματική με τη 1277/1018 απόφαση της Ολομέλειας του Δικαστηρίου) (ΕΔΔΑ, *Κουφάκη και ΑΔΕΔΥ κατά Ελλάδος*, σκέψεις 31, 45 και 46).

28. Αναφορικά, τέλος, με την παραβίαση του άρθρου 1 του (πρώτου) Πρόσθετου Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση της Ρώμης, η Ολομέλεια επισημαίνει ότι το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην απόφασή του επί της υπόθεσης *Da Conceicao Mateus και Santos Januario κατά Πορτογαλίας* (8 Οκτωβρίου 2013, προσφυγές 62235/12 και 57725/12) έκρινε ότι περιορισμένη χρονικά και ποσοτικά μείωση των επιδομάτων των διακοπών και Χριστουγέννων που αποσκοπούσε στη μείωση των δημοσίων εξόδων και αποτελούσε μέρος ενός ευρύτερου προγράμματος σχεδιασμένου από τις εθνικές αρχές και τους ομολόγους της ΕΕ και του ΔΝΤ, ώστε να επιτρέψει στην Πορτογαλία να εξασφαλίσει την αναγκαία βραχυπρόθεσμη ρευστότητα του κρατικού προϋπολογισμού της, με την προοπτική να επιτύχει μεσοπρόθεσμη οικονομική ανάκαμψη, δεν μπορεί να στοιχειοθετήσει παραβίαση του δικαιώματος που κατοχυρώνεται με την ως άνω διάταξη. Ειδικότερα, το ΕΔΔΑ, αφού επανέλαβε την πάγια νομολογία του, σύμφωνα με την οποία το Κράτος έχει ευρεία διακριτική ευχέρεια όταν πρόκειται για μέτρα οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής και αυτό ελέγχει μόνο εάν τα μέτρα αυτά «στερούνται προδήλως εύλογης αιτίας», έκρινε ότι η μείωση των επιδομάτων του 13ου και 14ου

συνταξιοδοτικού μισθού κατά 1.102,40 και 1.368,04, αντίστοιχα (10,8% και 10,7% των προηγούμενων συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων τους) για περίοδο τριών ετών, χωρίς να μεταβληθεί το ύψος της βασικής σύνταξης των προσφευγόντων, δεν είναι δυσανάλογη. Επίσης έκρινε ότι από τη στιγμή που ο νομοθέτης παρέμεινε εντός των ορίων της διακριτικής του ευχέρειας και τα προηγούμενα μέτρα που αφορούσαν «τη μείωση των αμοιβών» αποδείχθηκαν ανεπαρκή, δεν εναπόκειται στο ΕΔΔΑ να αποφασίσει εάν θα μπορούσαν να είχαν σχεδιασθεί καλύτερα εναλλακτικά μέτρα, ώστε να μειωθεί το έλλειμμα του κρατικού προϋπολογισμού. Εν όψει των παραδοχών αυτών, κατά την κρίση της Ολομέλειας, ακόμη και αν γίνει δεκτό ότι ο εθνικός δικαστής μπορεί να ασκήσει αυστηρότερο έλεγχο επί των νομοθετικών μειώσεων συντάξεων από αυτόν που ασκεί το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, πάντως, η εφαρμογή της ανωτέρω νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου στο υπό κρίση ζήτημα, όπου οι μειώσεις είναι μικρής έκτασης (κυμαίνονται από 2,67% έως 15,46% της ετήσιας σύνταξης), λαμβανομένου υπ' όψιν και ότι οι χαμηλότερες συντάξεις, οι οποίες επιβαρύνθηκαν από το μέτρο αυτό σε μεγαλύτερο ποσοστό, δεν είχαν υποστεί μειώσεις με τα διαδοχικά νομοθετήματα (ν. 3845/2010, 3863/2010, 3986/2011, 4024/2011,) που θεσπίστηκαν για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης, δεν μπορεί να οδηγήσει στην αποδοχή ότι με την επίδικη κατάργηση παραβιάστηκε το άρθρο 1 του (πρώτου) Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Σύμβασης της Ρώμης.

29. Με βάση τα ως άνω γενόμενα δεκτά, η Ολομέλεια αποφαινεται επί του προδικαστικού ερωτήματος ότι με τις ρυθμίσεις της υποπαραγράφου Β.4 της παραγράφου Β του άρθρου πρώτου του ν. 4093/2012, με την οποία, κατ' εκτίμηση του δημοσιονομικού κόστους (ετήσια εξοικονόμηση δαπάνης ποσού 242.000.000 ευρώ, βλ. έκθεση Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους), καταργήθηκαν τα επιδόματα εορτών (Χριστουγέννων, Πάσχα) και το επίδομα αδείας για τους συνταξιούχους του Δημοσίου, οι οποίοι εξακολουθούσαν να τα λαμβάνουν μετά τη διάταξη του άρθρου μόνου του ν. 3847/2010, δεν παραβιάζει τη δίκαιη ισορροπία μεταξύ των απαιτήσεων του γενικού συμφέροντος και της προστασίας των δικαιωμάτων των συνταξιούχων του δημοσίου, όπως ήταν και ο αρχικώς ενάγων, και, συνεπώς, αυτή δεν αντίκειται στην κατοχυρωμένη από το άρθρο 25 παρ. 1δ του Συντάγματος αρχή της αναλογικότητας, ούτε στο άρθρο 1 του (πρώτου) Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ. Επίσης, η διάταξη αυτή δεν αντίκειται ούτε στα άρθρα 2 παρ. 1, 4 παρ. 1 και 5 του Συντάγματος και 25 παρ. 4 αυτού, ούτε στις συνταγματικές διατάξεις για το ειδικό συνταξιοδοτικό καθεστώς των δημοσίων λειτουργών, υπαλλήλων και στρατιωτικών και την απορρέουσα από αυτές αρχή της αναλογίας αποδοχών ενεργείας και σύνταξης, όπως ισχύει για κάθε κατηγορία.

30. Μειοψήφησαν οι Αντιπρόεδροι Άννα Λιγωμένου και Μαρία Αθανασοπούλου και οι Σύμβουλοι Κωνσταντίνα Ζώη, Αγγελική Μυλωνά, Βασιλική Σοφιανού, Δέσποινα Τζούμα και Ασημίνα Σακελλαρίου, οι οποίες υποστήριξαν την εξής άποψη: **30.1.** Σε συνθήκες δημοσιονομικής κρίσης ο νομοθέτης έχει, κατ' αρχήν, την ευχέρεια, εν όψει και της κατ' άρθρο 25 παρ. 4 του Συντάγματος αξίωσής του για εκπλήρωση του χρέους εθνικής και κοινωνικής αλληλεγγύης προς διασφάλιση της δημοσιονομικής βιωσιμότητας, να επιβάλλει βάρη στις συντάξεις των δημοσίων λειτουργών, υπαλλήλων και στρατιωτικών, υπό την έννοια του άρθρου 4 παρ. 5 του Συντάγματος, με ποικίλες μορφές (περικοπή του ύψους της σύνταξης, επιβάρυνση αυτής με εισφορές κ.ά.). Οι αρχές, όμως, της ισότητας ενώπιον του νόμου και της ισότητας στα δημόσια βάρη, υπό την έννοια του άρθρου 4 παρ. 1 και 5 του Συντάγματος, απαιτούν τα βάρη αυτά, που επιβάλλονται στο πλαίσιο της συνταξιοδοτικής σχέσης, να τελούν σε συνάφεια τόσο προς το ιδιαίτερο μισθολογικό και συνταξιοδοτικό καθεστώς της κατηγορίας αυτής, όσο και προς το σκοπό που επιδιώκει η νομοθετική παρέμβαση, εν όψει και του γενικότερου κανονιστικού πλαισίου. Επιπλέον, αναλόγως της φύσης του επιβαλλόμενου βάρους, της διάρκειάς του, του διαρθρωτικού ή μη χαρακτήρα του, απαιτείται να αιτιολογείται ειδικά η επιλογή της κατηγορίας αυτής, η σύνδεσή της με την εισαγόμενη ρύθμιση, η ιδιαίτερη ικανότητα συνεισφοράς της, εν όψει και των λοιπών βαρών που της έχουν επιβληθεί, η τήρηση μίας, κατ' αρχήν δίκαιης, ισορροπίας μεταξύ του υπηρετούμενου σκοπού και των παρεμβάσεων στο ύψος του μισθού ενεργείας και της σύνταξης, με την εξέταση τυχόν εναλλακτικών λύσεων, καθώς και η διασφάλιση της αρχής της (εύλογης ή σταθερής κατά περίπτωση) αναλογίας σύνταξης και μισθού ενεργείας, όπως ισχύει για κάθε κατηγορία (βλ. αποφ. Ειδ. Δικ. άρ. 88 παρ. 2 του Συντάγματος 1-4/2018, ΕλΣ Ολ. 137/2019, 1277, 32/2018, 244/2017, 4327/2014 και πρβλ. ΣτΕ Ολ. 2287-2290/2015). **30.2.** Στο πλαίσιο των μέτρων περιστολής των δημόσιων δαπανών που ελήφθησαν από τον νομοθέτη για την εξεύρεση πόρων για την αντιμετώπιση της έκτακτης ανάγκης στην οποία βρέθηκε η Χώρα το έτος 2010, επιβλήθηκαν διαδοχικές περικοπές και μειώσεις στις χορηγούμενες από το δημόσιο αποδοχές και συντάξεις. Μεταξύ δε των μέτρων αυτών περιελήφθη και η κατάργηση των επιδομάτων εορτών και αδείας για όσους συνταξιούχους ελάμβαναν σύνταξη από το δημόσιο που υπερέβαινε το ποσό των 2.500 ευρώ, η αποσύνδεση του ύψους τους από τη σύνταξη και η πρόβλεψη για καθένα από αυτά ενός πάγιου και εκ των προτέρων καθορισμένου ποσού (400 ευρώ το επίδομα Χριστουγέννων και από 200 ευρώ τα επιδόματα Πάσχα και αδείας). Προς περαιτέρω δε εφαρμογή του εγκριθέντος με τον ν. 4046/2012 δεύτερου Μνημονίου Συνεννόησης, δημοσιεύθηκε ο ν. 4093/2012, με το άρθρο πρώτο παρ. Β του οποίου αφενός μειώθηκαν εκ νέου οι συντάξεις που καταβάλλονταν από το Δημόσιο και υπερέβαιναν τα 1.000 ευρώ, κλιμακωτά από 5% έως 20%

αναλόγως του ύψους τους (υποπαράγραφος Β.3), αφετέρου καταργήθηκαν πλέον για όλους τους συνταξιούχους του δημοσίου τα επιδόματα Χριστουγέννων, Πάσχα και αδείας (υποπαράγραφος Β.4). Στην οικεία αιτιολογική έκθεση αναφέρεται, μεταξύ άλλων, ότι με τις ως άνω διατάξεις επιχειρείται «να περισταλεί η δημοσιονομική δαπάνη των καταβαλλόμενων από το Δημόσιο συντάξεων», ότι «Με τις διατάξεις της υποπαραγράφου 3 η μηνιαία σύνταξη ή το άθροισμα των συντάξεων, συμπεριλαμβανομένων των επικουρικών καθώς και των μερισμάτων των Μετοχικών Ταμείων, που υπερβαίνει τα 1.000 €, μειώνεται (...)», και ότι «Με τις διατάξεις της υποπαραγράφου 4 καταργείται από 1.1.2013 για τους συνταξιούχους του Δημοσίου, γενικά, η χορήγηση δώρων εορτών Χριστουγέννων και Πάσχα καθώς και του Επιδόματος Αδείας». Επιπλέον, με τις διατάξεις των περιπτώσεων 13 – 36 της υποπαραγράφου Γ.1 της παραγράφου Γ του άρθρου πρώτου του ίδιου νόμου μειώθηκαν όλα τα χαρακτηρισθέντα από τον νομοθέτη ως «ειδικά μισθολόγια», με βάση τα οποία αμείβονται διάφορες κατηγορίες λειτουργών και υπαλλήλων του δημοσίου και οι στρατιωτικοί, οι μειώσεις δε αυτές είχαν αντανάκλαση και στις συντάξεις της κατηγορίας αυτής, σύμφωνα με τα άρθρα 9 και 34 του Συνταξιοδοτικού Κώδικα. **30.3.** Εξ άλλου, στην κατ' άρθρο 73 παρ. 2 του Συντάγματος γνωμοδότηση της Ολομέλειας του Ελεγκτικού Συνεδρίου επί των ως άνω ρυθμίσεων του ν.4093/2012, η τελευταία με τα Πρακτικά της 4ης Ειδ. Συν/σης της 31.10.2012, αφού επισήμανε ότι «Το Σύνταγμα και το Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου δεν εγγυώνται ορισμένο ύψος μισθού ή σύνταξης. Ο περιορισμός τους, όμως, από το νομοθέτη επιβάλλεται το μεν να μην θέτει σε κίνδυνο την αξιοπρεπή διαβίωση των οικονομικώς ασθενεστέρων τάξεων (άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος), το δε να πρόκειται για μέτρο ικανό και πρόσφορο για την εξυπηρέτηση σκοπού δημοσίου συμφέροντος, τηρουμένων των αρχών της ισότητας στην κατανομή των δημοσίων βαρών (άρθρο 4 παρ. 5 του Συντάγματος) και της αναλογικότητας (άρθρο 25 παρ.1 του Συντάγματος), διατύπωσε την ακόλουθη γνώμη επί των περικοπών της υποπαραγράφου Β.3: «οι ρυθμίσεις της παραγράφου 3, με τις οποίες μειώνονται, ήδη για Πέμπτη φορά από το έτος 2010, οι συντάξεις του Δημοσίου, χωρίς χρονικό περιορισμό και χωρίς συνεκτίμηση των λοιπών οικονομικών επιβαρύνσεων, που έχουν στο μεταξύ επιβληθεί, μπορεί να πλήξει το επίπεδο αξιοπρεπούς διαβίωσης μεγάλης κατηγορίας των υποκειμένων στη μείωση συνταξιούχων. Πέραν αυτού, μολονότι δεν μπορεί κατ' αρχήν να αμφισβητηθεί ότι με τις ως άνω ρυθμίσεις διώκεται η ικανοποίηση σκοπού δημοσίου συμφέροντος, συνισταμένου στην περιστολή των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, ούτε αιτιολογείται, ούτε τεκμηριώνεται, με την παράθεση συγκεκριμένων στοιχείων, η προσφορότητα και αναγκαιότητα των θεσπιζομένων περιορισμών για την επίτευξη του σκοπού αυτού, υπό την έννοια της εξάντλησης κάθε άλλου διαθέσιμου μέτρου,

ούτως ώστε να αποτραπεί η επιβάρυνση, για πολλοστή φορά, της ίδιας κατηγορίας πολιτών, πολύ περισσότερο, μάλιστα που οι μειώσεις υπολογίζονται με ενιαίο ποσοστό επί του συνόλου του ποσού κάθε σύνταξης, χωρίς εσωτερική κλιμάκωσή τους, με αποτέλεσμα να προκύπτουν δυσανάλογες επιβαρύνσεις. Κατά συνέπεια, δημιουργούνται ζητήματα συμβατότητας των επίμαχων ρυθμίσεων με τις προαναφερόμενες συνταγματικές διατάξεις». Περαιτέρω δε, προέβη στις ακόλουθες παρατηρήσεις επί της υποπαραγράφου Β.4: «Η ολοσχερής κατάργηση με τη διάταξη αυτή των επιδομάτων εορτών Χριστουγέννων και Πάσχα, καθώς και του επιδόματος αδείας αδιακρίτως, σε συνδυασμό με τις μεγάλες μειώσεις της παραγράφου 3 του παρόντος, χωρίς να λαμβάνεται μέριμνα για τους χαμηλοσυνταξιούχους του Δημοσίου, ενδέχεται να δημιουργήσει προβλήματα συμβατότητας της διάταξης αυτής προς τα άρθρα 22 παρ. 4 και 2 παρ. 1 του Συντάγματος». **30.4.** Ακολουθώντας, με τη 1277/2018 απόφασή της, η Ολομέλεια του Δικαστηρίου, επιληφθείσα, με τη διαδικασία της πρότυπης δίκης, σύμφωνα με την παράγραφο 1 του άρθρου 108Α του π.δ/τος 1225/1981, αγωγής πολιτικού συνταξιούχου, με την οποία ζητούσε να αναγνωρισθεί η υποχρέωση του Ελληνικού Δημοσίου να καταβάλει στον εκεί ενάγοντα, νομιμοτόκως, το ποσό που αντιστοιχεί στις περικοπές που επιβλήθηκαν στη σύνταξή του δυνάμει του άρθρου πρώτου παρ. Β υποπαρ. Β.3 του ν. 4093/2012, έκρινε ότι οι εν λόγω διατάξεις αντίκεινται προς τις ρυθμίσεις των άρθρων 4 παρ. 5 και 25 παρ. 1 του Συντάγματος και τις από αυτά απορρέουσες αρχές της ισότητας των πολιτών στα δημόσια βάρη και της αναλογικότητας, καθώς και προς την απορρέουσα από τη συνταγματική θεσμική εγγύηση του ειδικού συνταξιοδοτικού καθεστώτος των δημοσίων λειτουργών, υπαλλήλων και στρατιωτικών (άρθρα 16, 21 παρ. 3, 22 παρ. 2, 23 παρ. 2 εδ. β, 29, 45, 73 παρ. 2, 80, 87 επ., 103 και 104 του Συντάγματος σε συνδυασμό με τα άρθρα 2 παρ.1, 5 παρ.1, 25 παρ.1 και 17 του Συντάγματος) αρχή της αναλογίας σύνταξης και αποδοχών ενεργείας, όπως αυτή ισχύει για τους συνταξιούχους του δημοσίου. Και τούτο διότι : Α) Δοθέντος ότι με τις επίμαχες ρυθμίσεις επιβλήθηκαν, για πέμπτη φορά από την εμφάνιση της δημοσιονομικής κρίσης στις αρχές του έτους 2010, περικοπές στις κύριες συντάξεις του Δημοσίου, χωρίς να μνημονεύονται καθόλου στην οικεία αιτιολογική έκθεση οι προηγηθείσες περικοπές - από τις οποίες μάλιστα οι πιο πρόσφατες είχαν επέλθει λίγους μήνες νωρίτερα (ν. 4051/2012) - παρά μόνο περιέχεται η γενική αναφορά περί της ανάγκης περιστολής της δημοσιονομικής δαπάνης των καταβαλλόμενων από το δημόσιο συντάξεων, προκειμένου να διασφαλισθεί η πορεία δημοσιονομικής προσαρμογής της Χώρας, δεν αιτιολογείται από τον νομοθέτη η συμβατότητα των συγκεκριμένων μέτρων που ελήφθησαν σε βάρος της ίδιας ομάδας προσώπων (συνταξιούχοι δημοσίου) με τις συνταγματικές αρχές της ισότητας στα δημόσια βάρη, της αναλογικότητας και της αναλογίας σύνταξης και μισθού ενεργείας, ούτε προκύπτει ότι

εξετάστηκε αν θα μπορούσαν να ληφθούν άλλα μέτρα ισοδύναμου αποτελέσματος, με μικρότερο κόστος για τους συνταξιούχους του Δημοσίου, ούτε και τεκμηριώνεται, με συγκεκριμένα στοιχεία, η ισόρροπη επίρριψη του βάρους σε όλες τις κοινωνικοοικονομικές ομάδες, ή η συνδρομή λόγων δημοσίου συμφέροντος για την εκ νέου επιλογή της συγκεκριμένης κατηγορίας, όροι απαραίτητοι για την τεκμηρίωση τήρησης μιας δίκαιης ισορροπίας μεταξύ του υπηρετούμενου σκοπού δημοσίου συμφέροντος και των θιγόμενων δικαιωμάτων. Η ειδικότερη δε τεκμηρίωση της ως άνω ρύθμισης ήταν αναγκαία εν όψει της πολλαπλότητας των επιβληθέντων στη συγκεκριμένη κατηγορία βαρών (διαδοχικές μειώσεις και περικοπές συντάξεων, κατάργηση επιδομάτων εορτών και αδείας), συνυπολογιζομένων και των γενικής φύσης οικονομικών και φορολογικών μέτρων που ελήφθησαν για την αντιμετώπιση του δημοσιονομικού προβλήματος της χώρας, στα οποία υποβλήθηκαν και οι συνταξιούχοι του Δημοσίου και της ιδιαιτερότητας της κατηγορίας αυτής από την άποψη της αδυναμίας αναπλήρωσης του εισοδήματός της. Β) Ούτε από την οικεία αιτιολογική έκθεση, ούτε από άλλα στοιχεία τεκμηριώνεται ότι με την επιβολή της επίμαχης περικοπής διασφαλίζεται η συνταγματικά κατοχυρωμένη αρχή της αναλογίας αποδοχών ενεργείας και σύνταξης, όπως αυτή ισχύει για τους δημοσίους λειτουργούς, υπαλλήλους και στρατιωτικούς, εν όψει αφενός των προηγηθεισών περικοπών που έχουν επιβληθεί στις συντάξεις του δημοσίου και αφετέρου του καθαρώς αριθμητικού (ύψος σύνταξης) κριτηρίου με βάση το οποίο επιβλήθηκε, χωρίς να ληφθεί υπ' όψιν το σύστημα κλιμακώσεων των συντάξεων αυτών ανάλογα με τη θέση που κατείχε ο συνταξιούχος κατά τον υπηρεσιακό του βίο και με τη διάρκεια της απασχόλησής του. Και τούτο, ανεξαρτήτως του αν με την επιβολή της επίμαχης περικοπής δεν τίθεται ζήτημα διακινδύνευσης της αξιοπρεπούς διαβίωσης των συνταξιούχων του Δημοσίου, αφού η αρχή της αναλογίας σύνταξης και αποδοχών ενεργείας επιβάλλει να λαμβάνονται υπ' όψιν για τον προσδιορισμό του ύψους της σύνταξης των δημοσίων υπαλλήλων και λειτουργών, σε περίπτωση περικοπής της λόγω δυσμενών δημοσιονομικών συνθηκών, οι αποδοχές ενεργείας και όχι το όριο της αξιοπρεπούς διαβίωσης (βλ. και τις 1-4/2018 αποφάσεις του κατ' άρθρο 88 παρ. 2 του Συντάγματος αρμόδιου Ειδικού Δικαστηρίου, με τις οποίες κρίθηκε, ειδικά για τους συνταξιούχους δικαστικούς λειτουργούς, ότι οι περικοπές της υποπαραγράφου Β.3 της παραγράφου Β του άρθρου πρώτου του ν. 4093/2012 αντιβαίνουν στις διατάξεις του άρθρου 26 του Συντάγματος και στις εξειδικεύουσες αυτές, ως προς τη δικαστική εξουσία, διατάξεις των άρθρων 87 παρ. 1 και 88 παρ. 2 του Συντάγματος). **30.5.** Εξ άλλου, το Συμβούλιο της Επικρατείας με τις 2287 και 2288/2015 αποφάσεις του, στο πλαίσιο του διακριτού συστήματος της κατ' άρθρο 22 παρ. 5 του Συντάγματος κοινωνικής ασφάλισης, έκρινε, μεταξύ άλλων, ότι οι αντίστοιχες περικοπές στις συντάξεις του συστήματος

κοινωνικής ασφάλισης, που επιβλήθηκαν με τις ρυθμίσεις του άρθρου πρώτου παρ. ΙΑ, υποπαρ. ΙΑ.5 περ.1 (μειώσεις συντάξεων άνω των 1.000 ευρώ) και υποπαρ. ΙΑ.6 περ. 3 (κατάργηση δώρων Χριστουγέννων, Πάσχα και επιδόματος αδείας) του ν. 4093/2012, αντιβαίνουν στις διατάξεις των άρθρων 2 παρ. 1, 4 παρ. 1 και 5, 22 παρ. 5, 25 παρ. 1 και 4 και 106 παρ. 1 του Συντάγματος καθώς και στο άρθρο 1 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, για τον λόγο ότι δεν προηγήθηκε των εν λόγω περικοπών, οι οποίες θεσπίστηκαν σε συνέχεια προηγούμενων περικοπών των συντάξεων - οι οποίες κρίθηκαν συνταγματικές - και ενώ είχε παρέλθει μακρύ διάστημα από τον πρώτο αιφνιδιασμό της οικονομικής κρίσης, ειδική μελέτη, όρισε δε εφεξής αποτελέσματα στη διάγνωση της αντισυνταγματικότητας, με την επιφύλαξη του ενώπιόν του αχθέντος ενδίκου βοηθήματος και όσων είχαν ασκηθεί μέχρι τον χρόνο δημοσίευσής τους. **30.6.** Εν προκειμένω, με τον ίδιο νόμο (4093/2012), με τα αυτά ακριβώς κριτήρια και την ίδια τεκμηρίωση, τα οποία κρίθηκαν από την Ολομέλεια του Δικαστηρίου με την προαναφερόμενη 1277/2018 απόφαση ανεπαρκή και ακατάλληλα να αιτιολογήσουν την επιβολή σε βάρος των συνταξιούχων του δημοσίου των περικοπών βάσει της υποπαραγράφου Β.3 του άρθρου πρώτου του ν. 4093/2012, έλαβε χώρα, με την υποπαραγράφο Β.4 του ίδιου άρθρου, και η επιδικη ήδη πλήρης κατάργηση των επιδομάτων εορτών (Χριστουγέννων και Πάσχα) και του επιδόματος αδείας των συνταξιούχων του Δημοσίου. Και στην περίπτωση όμως αυτή, όπως και στις περικοπές της υποπαραγράφου Β.3, ούτε στις αιτιολογικές εκθέσεις των νόμων 4046/2012 και 4093/2012, ούτε στις προπαρασκευαστικές εργασίες ψήφισης αυτών, ούτε στο κείμενο του εγκριθέντος με το ν. 4046/2012 «Μνημονίου Συνεννόησης» περιέχεται, σχετικά με την πλήρη κατάργηση των εν λόγω παροχών, που αποτελούν τμήμα της καταβαλλόμενης σύνταξης με ειδικό προορισμό, καθώς και με τις επιπτώσεις από την κατάργηση αυτή σε βάρος των συνταξιούχων του δημοσίου, οποιαδήποτε ειδικότερη αναφορά, εκτίμηση, τεκμηρίωση ή άλλη αιτιολογία, η οποία, πάντως, ήταν ιδιαίτερα επιβεβλημένη, εν όψει της επιβάρυνσης για πολλοστή φορά της ίδιας κατηγορίας πολιτών (συνταξιούχοι του δημοσίου) και μάλιστα όσων ελάμβαναν χαμηλές και μεσαίες συντάξεις. **30.7.** Συγκεκριμένα, η ανάγκη περιστολής της δημοσιονομικής δαπάνης των καταβαλλόμενων από το δημόσιο συντάξεων, καθώς και η αδυναμία προώθησης των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων και είσπραξης των ληξιπρόθεσμων φορολογικών οφειλών, που αποτέλεσαν τους λόγους για τους οποίους κρίθηκαν και πάλι αναγκαίες, μεταξύ άλλων, οι νέες μειώσεις στις συντάξεις των λειτουργών και υπαλλήλων του δημοσίου που επέφερε η επίμαχη πλήρης κατάργηση των επιδομάτων εορτών και αδείας (βλ. σχετ. τις αιτιολογικές εκθέσεις των νόμων 4046/2012 και 4093/2012), δεν αρκεί για την αιτιολόγηση του μέτρου αυτού. Και ναι μεν η λήψη νέων μέτρων ήταν, κατ' αρχήν, αναγκαία για την

αντιμετώπιση της συνεχιζόμενης δημοσιονομικής κρίσης, εν όψει και της συνταγματικά κατοχυρωμένης αρχής της δημοσιονομικής βιωσιμότητας, εξαιτίας, όμως, της νέας περικοπής των συντάξεων του δημοσίου, ο νομοθέτης όφειλε να αιτιολογήσει ειδικά τη συμβατότητα της κατάργησης των επιδομάτων εορτών και αδείας, η οποία συνιστά μείωση του ύψους των συντάξεων με δημοσιονομικό μεν, πλην διαρκή χαρακτήρα, με τις συνταγματικές αρχές της ισότητας στα δημόσια βάρη, της αναλογικότητας, της αναλογίας σύνταξης και μισθού ενεργείας, όπως αυτή ισχύει για κάθε κατηγορία δημοσίων λειτουργών, υπαλλήλων και στρατιωτικών, λαμβάνοντας ιδιαίτερη πρόνοια για τις συντάξεις όσων αμείβονταν με ειδικά μισθολόγια, μεταξύ των οποίων και οι στρατιωτικοί, όπως ο αρχικώς ενάγων (πρβλ. το συναφές σκεπτικό της 1-4/2018 απόφασης του κατ' άρθρο 88 παρ. 2 του Συντάγματος Ειδικού Δικαστηρίου για τους δικαστικούς λειτουργούς), καθώς και να εξετάσει αν θα μπορούσαν να ληφθούν άλλα μέτρα ισοδύναμου αποτελέσματος για μη περαιτέρω επιβάρυνση των συντάξεων. Και τούτο, αφενός εν όψει της πολλαπλότητας των επιβληθέντων σε βάρος της κατηγορίας αυτής βαρών [μειώσεις που έχουν επιβληθεί διαδοχικά στις αποδοχές (με αντανάκλαση στις συντάξεις) και συντάξεις του δημοσίου, επιβολή στις συντάξεις Εισφοράς Αλληλεγγύης Συνταξιούχων (ΕΑΣ)] από την επισημοποίηση της δημοσιονομικής κρίσης και εντεύθεν, αλλά και του σωρευτικού τους αποτελέσματος στο ύψος των συντάξεων, συνυπολογιζομένων και των γενικής φύσης οικονομικών και φορολογικών μέτρων που ελήφθησαν για την αντιμετώπιση του δημοσιονομικού προβλήματος της Χώρας κρίσης αυτής, στα οποία υπεβλήθησαν και οι συνταξιούχοι του δημοσίου (σταδιακή μείωση του αφορολόγητου ορίου, περιορισμός των κλιμακίων και φορολογικών εκπτώσεων και αύξηση των συντελεστών φορολογίας εισοδήματος, επιβολή ειδικής εισφοράς αλληλεγγύης, διαδοχική αύξηση των συντελεστών φόρου προστιθέμενης αξίας, υπαγωγή στους αυξημένους συντελεστές αγαθών και υπηρεσιών που υπάγονταν σε κατώτερη κλίμακα και αύξηση των ειδικών φόρων κατανάλωσης, εξίσωση του φόρου πετρελαίου θέρμανσης και κίνησης, καθώς και αντίστοιχες επεμβάσεις στη φορολογία ακίνητης περιουσίας, με μείωση του αφορολόγητου ορίου και επιβολή του ειδικού φόρου ηλεκτροδοτούμενων χώρων), και αφετέρου εν όψει της ιδιαιτερότητας της κατηγορίας αυτής από την άποψη της αδυναμίας αναπλήρωσης του εισοδήματός της. **30.8.** Η ανωτέρω, μάλιστα, υποχρέωση αιτιολόγησης καθίσταται εντονότερη όσον αφορά την κατάργηση των επιδομάτων εορτών και αδείας, σε σχέση με τις περικοπές που επιβλήθηκαν με την υποπαράγραφο Β.3 του άρθρου πρώτου του ίδιου νόμου (ν. 4093/2012). Τούτο, διότι θα έπρεπε να αιτιολογείται ειδικά, όχι μόνον η επιλογή της συγκεκριμένης ευρύτερης κατηγορίας (συνταξιούχων του δημοσίου), αλλά και η τήρηση της ισότητας στα δημόσια βάρη και της αναλογικότητας εντός της κατηγορίας αυτής, αφού με το εν λόγω μέτρο

πλήττονται μόνον οι συνταξιούχοι του Δημοσίου που λαμβάνουν μεσαίες και χαμηλές συντάξεις και, ως εκ τούτου, έχουν μειωμένη ικανότητα συνεισφοράς στα δημόσια βάρη σε σχέση με τους λοιπούς συνταξιούχους του Δημοσίου. Δοθέντος δε ότι με την επίμαχη κατάργηση αφαιρείται ένα σταθερό ποσό (800 ευρώ) από τις συντάξεις που δεν υπερβαίνουν μηνιαίως τα 2.500 ευρώ, ανεξαρτήτως του ύψους τους, όσο μικρότερη είναι η συνολικώς καταβαλλόμενη σύνταξη τόσο μεγαλύτερος είναι ο αντίκτυπος αυτής. Ειδικότερα δε για όσους ελάμβαναν την κατώτατη σύνταξη [364,45 ευρώ μηνιαίως κατά το κρίσιμο χρονικό διάστημα, και έως και τη θέση σε ισχύ του ν. 4387/2016 (37% του μηνιαίου βασικού μισθού του εισαγωγικού μισθολογικού κλιμακίου της ΠΕ κατηγορίας, όπως ίσχυε την 31.10.2011, βλ. άρθρο 55 παρ. 5 του Κώδικα Πολιτικών και Στρατιωτικών Συντάξεων, όπως τροποποιήθηκε από 1.11.2011 με το άρθρο 3 παρ. 6α ν. 4151/2013, καθώς και την 124069/0092/10.11.2015 εγκύκλιο της Διεύθυνσης Εισοδηματικής Πολιτικής του Υπουργείου Οικονομικών], η περικοπή του ως άνω ποσού αντιστοιχούσε σε ποσοστό 15,46% της ετήσιας σύνταξης, ενώ στην περίπτωση λήψης ετήσιων συντάξιμων αποδοχών ύψους 30.000 ευρώ, η περικοπή του ίδιου ως άνω ποσού αντιστοιχούσε σε ποσοστό 2,67% της ετήσιας σύνταξης. Τούτο δε, λαμβανομένου υπ' όψιν ότι, όπως αναφέρεται και στην αιτιολογική έκθεση του ν. 4046/2012, κατά τη λήψη μέτρων σε βάρος των συντάξεων, στο πλαίσιο της δημοσιονομικής προσαρμογής της Χώρας μέσω της περικοπής κρατικών δαπανών, πρέπει να προστατευτούν οι συνταξιούχοι με χαμηλό εισόδημα (βλ. και την 1388/2018 απόφαση της Ολομέλειας του Ελεγκτικού Συνεδρίου, με την οποία το Δικαστήριο έκρινε ως συμβατή με υπερνομοθετικής ισχύος ρυθμίσεις την επιβληθείσα βάσει του άρθρου μόνου του ν. 3847/2010 κατάργηση των επιδομάτων εορτών και αδείας για όσους λαμβάνουν σύνταξη άνω των 2.500 ευρώ, με την αιτιολογία, μεταξύ άλλων, ότι επιβαρύνει τους συνταξιούχους που λαμβάνουν υψηλότερες συντάξεις).

30.9. Οι ανωτέρω παραδοχές όχι μόνο δεν αναιρούνται, αλλά επιβεβαιώνονται από την από Ιούλιο 2012 μελέτη του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ), με τίτλο «Επισκόπηση δαπανών Γενικής Κυβέρνησης 2013 - 2016», η οποία ελήφθη υπ' όψιν κατά την κατάρτιση του προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής για τα έτη 2013-2016. Τούτο, διότι στη μελέτη αυτή διαπιστώθηκε η ύπαρξη μεγάλων ανισοτήτων εντός των συντάξεων του Δημοσίου και προτάθηκε η επιβολή ανώτατου ορίου (πλαφόν) και προοδευτικών μειώσεων σ' αυτές, με εντοπισμό των πολλαπλών συντάξεων, όχι όμως και η κατάργηση των επίμαχων επιδομάτων, όπως είχαν διαμορφωθεί μετά την αποσύνδεσή τους από το ύψος των κύριων συντάξεων σε ένα σταθερό ποσό (συνολικά 800 ευρώ ετησίως). Επομένως, το μέτρο της κατάργησης των δώρων δεν είναι σύμφωνο με τις προτάσεις που περιέχονται στην ως άνω μελέτη, αφού με αυτό επιτείνονται οι

ανισότητες μεταξύ των συνταξιούχων του δημοσίου, δεδομένου ότι με την επίμαχη κατάργηση πλήττονται κυρίως οι χαμηλές συντάξεις. **30.10.** Περαιτέρω, η ειδική αιτιολόγηση ήταν ιδιαίτερα επιβεβλημένη και εν όψει της φύσης των επίμαχων παροχών, οι οποίες, όπως δηλώνεται και από την ονομασία τους και συνάγεται από τη μακρά ιστορική τους επιβίωση (καταβάλλονται αδιαλείπτως τα τελευταία τουλάχιστον εξήντα χρόνια), αποτελούν τμήμα των αποδοχών (ενεργείας ή συντάξιμων) και συνδέονται με την άσκηση ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων και την απόλαυση των έννομων αγαθών που αντιστοιχούν στο περιεχόμενο των δικαιωμάτων αυτών. Συγκεκριμένα, τα επιδόματα Χριστουγέννων και Πάσχα χορηγούνται για την κάλυψη των αυξημένων αναγκών συμμετοχής των εργαζομένων και των συνταξιούχων κατά τις περιόδους των εορτών στην κοινωνική και οικογενειακή ζωή, η οποία προστατεύεται στο πλαίσιο των διατάξεων του Συντάγματος για τον σεβασμό της αξίας του ανθρώπου (άρθρο 2 παρ. 1), για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (5 παρ. 1), για την προστασία της ιδιωτικής και της οικογενειακής ζωής (άρθρο 9 παρ. 1 β') και για την προστασία της οικογένειας (άρθρο 21 παρ. 1), ενώ συμβάλλει και στην ενίσχυση των δεσμών αμοιβαιότητας και αλληλεγγύης μεταξύ των μελών της κοινωνίας, την οποία επιβάλλει το άρθρο 25 παρ. 4 του Συντάγματος. Η χορήγηση δε των επιδομάτων αυτών κατά τις περιόδους των εορτών έχει αντανakλαστικές συνέπειες στην οικονομία, αφού συμβάλλει, μέσω της κατανάλωσης αγαθών και της παροχής υπηρεσιών, στην τόνωση της αγοράς. Εξ άλλου, η χορήγηση επιδόματος αδείας στους υπαλλήλους και κατ' επέκταση στους συνταξιούχους του Δημοσίου συνδέεται με το δικαίωμα του ελεύθερου χρόνου και της απόλαυσής του, ατομικά και από κοινού με την οικογένειά τους. Το δικαίωμα αυτό υπηρετεί την υγεία και την ομαλή ανάπτυξη της προσωπικότητας των υπαλλήλων και των συνταξιούχων, με τη φυσική και ψυχική ανανέωση που προσφέρουν οι διακοπές, ιδίως σε εργαζομένους και άτομα τρίτης ηλικίας, καθώς και τη δυνατότητα οργάνωσης της κοινωνικής και οικογενειακής ζωής τους, τα οποία αποτελούν συνταγματικά προστατευόμενα αγαθά (άρθρα 5 παρ. 1 και 21 παρ. 1 και 3 του Συντάγματος), εν όψει και του σεβασμού και της προστασίας της αξίας του ανθρώπου, κατ' άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος, ως θεμελιώδους συνταγματικής αρχής του δημοκρατικού πολιτεύματος. Κατά την επιβολή, όμως, του επίδικου μέτρου, το οποίο έχει διαρκή χαρακτήρα, ούτε από την αιτιολογική έκθεση του ν. 4093/2012, ούτε από τις προπαρασκευαστικές εργασίες αυτού, ούτε από άλλα στοιχεία προκύπτει ότι ο νομοθέτης έλαβε υπ' όψιν τα ανωτέρω και προέβη σε συνολικές σταθμίσεις των διακυβευόμενων ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων αφενός και των απαιτήσεων της δημοσιονομικής βιωσιμότητας αφετέρου, με την τήρηση μίας δίκαιης ισορροπίας μεταξύ αυτών. **30.11.** Επίσης, δεν τεκμηριώνεται η διασφάλιση ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης των συνταξιούχων του

δημοσίου κατ' άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος και ενός ελάχιστου επιπέδου προστασίας (πρβλ. απόφαση του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας της 9.2.2010, 1 BvL 1/09, 1 BvL 3/09, 1 BvL 4/09, Rn. 135, για το Existenzminimum), μετά από την κατάργηση των επίμαχων επιδομάτων, σε σχέση με όσους διαβιούσαν στα όρια της φτώχειας, δοθέντος ότι η κατώτατη σύνταξη του Δημοσίου, η οποία ανερχόταν πριν από τη θέσπιση της επίδικης περικοπής σε 5.173,40 ευρώ ετησίως, υπολειπόταν ήδη κατά τον χρόνο αυτό, του ορίου της φτώχειας. Και τούτο, ανεξαρτήτως ότι εν όψει της συνταγματικής αρχής του κοινωνικού κράτους δικαίου, από την οποία απορρέει και η αρχή της κοινωνικής ευημερίας, της ίσης ελευθερίας και της αξίας αυτής, της ασφάλειας δικαίου, της προβλεψιμότητας, της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης και της αναλογικότητας, για την επιβολή δημοσιονομικών μέτρων σε βάρος όσων έχουν θεμελιώσει συνταξιοδοτικά δικαιώματα δεν πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψιν το έσχατο όριο της αξιοπρεπούς διαβίωσης και δη το όριο της φτώχειας, αλλά η κατά το δυνατόν διατήρηση του επιπέδου διαβίωσης που είχαν υπό την ισχύ ενός δεδομένου νομοθετικού καθεστώτος και η επιβάρυνση αυτών μόνο στον βαθμό που είναι απολύτως αναγκαίο για τη διασφάλιση της συνταγματικής αρχής της δημοσιονομικής βιωσιμότητας. **30.12.** Ειδικότερα, όπως προκύπτει από τα δημοσιευμένα και διαθέσιμα στις υπηρεσίες του Ελληνικού Δημοσίου, κατά τον κρίσιμο χρόνο θέσπισης του ν. 4093/2012 (12.11.2012), στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ), δηλαδή της κατά τα άρθρα 1 παρ. 2 και 10 του ν. 3832/2010 (Α' 38), όπως ισχύει, ανεξάρτητης αρχής, η οποία αποτελεί την εθνική στατιστική αρχή, σύμφωνα με το άρθρο 5 του Κανονισμού (ΕΕ) αριθμ. 223/2009 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Μαρτίου 2009 (L 87/164), και υπάγεται στον έλεγχο της Βουλής των Ελλήνων, το 2011 το όριο κινδύνου φτώχειας ανά άτομο μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις (ΕΚΑΣ και λοιπά κοινωνικά επιδόματα) είχε διαμορφωθεί στα 6.591 ευρώ (βλ. έκδοση ΕΛΣΤΑΤ, Συνθήκες Διαβίωσης στην Ελλάδα, 2.11.2012), τη στιγμή που το μέσο ετήσιο ισοδύναμο ατομικό εισόδημα ανήρχετο στα 12.637,08 ευρώ (βλ. το από 2.11.2012 Δελτίο Τύπου της ΕΛΣΤΑΤ με τίτλο «Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών 2011»). Επισημαίνεται δε ότι ως προς το ζήτημα της διασφάλισης ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης, η περικοπή των επίδικων παροχών των συνταξιούχων δεν έχει συγκρίσιμα αποτελέσματα με την περικοπή των αντίστοιχων παροχών (επιδομάτων δώρων και αδείας) των δημοσίων υπαλλήλων, η οποία κρίθηκε συνταγματική με τη 1316/2019 απόφαση της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας. Τούτο, διότι το μισθολόγιο της εν λόγω κατηγορίας υπαλλήλων είναι συγκεκριμένο και απολύτως υπολογίσιμο για κάθε βαθμό και μισθολογικό κλιμάκιο, ενώ αντίθετα η σύνταξη των συνταξιούχων του Δημοσίου μπορεί, εν όψει των λοιπών, πλην του βαθμού ή του

μισθολογικού κλιμακίου εξόδου, παραμέτρων που λαμβάνονται υπ' όψιν (έτη υπηρεσίας, ποσοστό μεταβίβασης), να είναι πολύ μικρότερη των συντάξιμων αποδοχών, μόνος δε περιορισμός που τίθεται ως προς το κατώτατο ύψος αυτής, είναι η θεσμοθετημένη κατώτατη σύνταξη του Δημοσίου (βλ. άρθρο 55 παρ. 5 του Κώδικα Πολιτικών και Στρατιωτικών Συντάξεων, όπως τροποποιήθηκε από 1.11.2011 με το άρθρο 3 παρ. 6α του ν. 4151/2013). **30.13.** Τέλος, η επίμαχη κατάργηση δεν μπορεί να δικαιολογηθεί ούτε εκ του λόγου ότι αποτελεί τμήμα ενός ευρύτερου προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής που περιέχει δέσμη μέτρων για την ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας και την εξυγίανση των δημόσιων οικονομικών, διότι η προϋπόθεση αυτή αποτελεί αναγκαίο, όχι όμως και επαρκή όρο για τη συνταγματικότητα της εν λόγω περικοπής. Και ναι μεν τα μέτρα αυτά ανταποκρίνονται στους σκοπούς που επιδιώκει η Ευρωπαϊκή Ένωση, δηλαδή στη διασφάλιση της δημοσιονομικής πειθαρχίας των κρατών μελών που έχουν ως νόμισμα το ευρώ και της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας της ζώνης του ευρώ (πρβλ. απόφαση Γενικού Δικαστηρίου ΕΕ T-531/14, σκέψεις 89 και 90), πλην όμως ο εθνικός νομοθέτης, κατά την άσκηση της εθνικής δημοσιονομικής πολιτικής στο πλαίσιο εκπλήρωσης των διεθνών υποχρεώσεων της Χώρας, δεν απαλλάσσεται από την τήρηση των προαναφερομένων συνταγματικών διατάξεων και αρχών (πρβλ. σχετ. ΕλΣ Ολ. 738/2020, 1854/2019, 1506/2016, 7412/2015, 4327/2014). **30.14.** Εν όψει αυτών, οι διατάξεις της υποπαραγράφου Β.4 της παραγράφου Β του άρθρου πρώτου του ν.4093/2012, με τις οποίες καταργήθηκαν πλήρως για όλους τους συνταξιούχους του δημοσίου τα επιδόματα εορτών (Χριστουγέννων και Πάσχα) και αδείας, αντίκεινται προς τις διατάξεις των άρθρων 2 παρ. 1, 4 παρ. 1 και 5 και 25 παρ. 1δ και 4 του Συντάγματος και τις από αυτές απορρέουσες αρχές, καθώς και προς την απορρέουσα από τη συνταγματική θεσμική εγγύηση του ειδικού συνταξιοδοτικού καθεστώτος των δημοσίων λειτουργών, υπαλλήλων και στρατιωτικών (άρθρα 16, 21 παρ. 3, 22 παρ. 2, 23 παρ. 2 εδ. β', 29, 45, 73 παρ. 2, 80, 87 επ., 103 και 104 του Συντάγματος σε συνδυασμό με τα άρθρα 2 παρ. 1, 5 παρ. 1 και 25 παρ. 1 και 4 του Συντάγματος) αρχή της αναλογίας σύνταξης και αποδοχών ενεργείας, όπως αυτή ισχύει για κάθε κατηγορία δημοσίων λειτουργών, υπαλλήλων και στρατιωτικών. Δεδομένου δε ότι οι ως άνω διατάξεις παρέχουν μείζονα προστασία σε σχέση με τη διάταξη του άρθρου 1 του (πρώτου) Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, παρέλκει ως αλυσιτελής η εξέταση της συμβατότητας της επίμαχης ρύθμισης προς τη διάταξη αυτή, η οποία επιβάλλει συγκεκριμένη στάθμιση ως προς την τήρηση της δίκαιης ισορροπίας μεταξύ του υπηρετούμενου με τα μέτρα επέμβασης στην περιουσία δημοσίου συμφέροντος και των θιγόμενων περιουσιακών δικαιωμάτων.

31. Το Δικαστήριο αποφαινεται: (i) Επί του ερωτήματος αν η διάταξη του άρθρου πρώτου παράγραφος Β, υποπαράγραφος Β.4 του ν. 4093/2012, με την οποία καταργήθηκε, από 1.1.2013, η καταβολή στους συνταξιούχους του δημοσίου των επιδομάτων εορτών Χριστουγέννων και Πάσχα και αδείας, είναι συμβατή με υπέρτερης τυπικής ισχύος διατάξεις, η κρίση του Δικαστηρίου είναι, για τους λόγους που εκτέθηκαν στις σκέψεις 21 έως 29 της παρούσας, ότι δεν υφίσταται ζήτημα αντίθεσης των σχετικών ρυθμίσεων στο Σύνταγμα ή σε υπερνομοθετικής ισχύος κανόνες. (ii) Η υπόθεση πρέπει να παραπεμφθεί, κατά λοιπά, προς εκδίκαση στο ΙΙΙ (ήδη Έκτο) Τμήμα του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

Για τους λόγους αυτούς

Εξετάζει το παραπεμφθέν από το Τμήμα ενώπιον της Ολομέλειας του Δικαστηρίου προδικαστικό ερώτημα.

Αποφαίνεται, κατά τα αναφερόμενα στη σκέψη 29 της παρούσας, υπέρ της μη αντίθεσης της διάταξης του άρθρου πρώτου παράγραφος Β, υποπαράγραφος Β.4 του ν. 4093/2012, σε υπερνομοθετικής ισχύος διατάξεις και αρχές.

Παραπέμπει, κατά τα λοιπά, την αγωγή στο ΙΙΙ (ήδη Έκτο) Τμήμα του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

Κρίθηκε και αποφασίστηκε στην Αθήνα, στις 8 Ιουλίου 2020.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΑΡΜΑΣ

Η ΕΙΣΗΓΗΤΡΙΑ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΟΦΙΑΝΟΥ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ
ΕΛΕΝΗ ΑΥΓΟΥΣΤΟΓΛΟΥ

Δημοσιεύθηκε σε δημόσια συνεδρίαση, στις 15 Σεπτεμβρίου 2021.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΑΡΜΑΣ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ
ΕΛΕΝΗ ΑΥΓΟΥΣΤΟΓΛΟΥ